

चांदोबा

ऑगस्ट १९६६

75

भारताचा इतिहास

शिवाजीच्या मागून त्याचा मोठा मुलगा संभाजी गादीवर बसला. तो स्वभावानें थोडा विलासी होता, पण शूर होता. कुवलया नांवाचा एक उत्तरेकडील ब्राम्हण त्याचा सल्लागार होता. संभाजीच्या अमलाखालीं महाराष्ट्राचें राज्य थोडें कमकुवत झालें असलें तरी विस्कळित झालें नाहीं. संभाजीला मोंगलांचा दांत महाराष्ट्रावर आहे याची पूर्ण कल्पना होती.

दक्षिणेकडे औरंगजेब जें सैन्य घेऊन आला होता त्याला संभाजीनें छान तोंड दिलें. परंतु ११ फेब्रुवारी १६८७ मध्यें रत्नागिरी पासून २२ मैल दूर असलेल्या संगमेश्वर नजीक तो मुकर्रबखान याच्या हातीं कैद झाला. त्याच्या बरोबर कुवलया व संभाजीचे पंचवीस मुख्य साथी पण कैद झाले. त्यानंतर मोगलांनीं भराभर मराठ्यांचे अनेक किल्ले सर केले. मराठ्यांची राजधानी रायगडचा किल्ला तो देखील जिंकला.

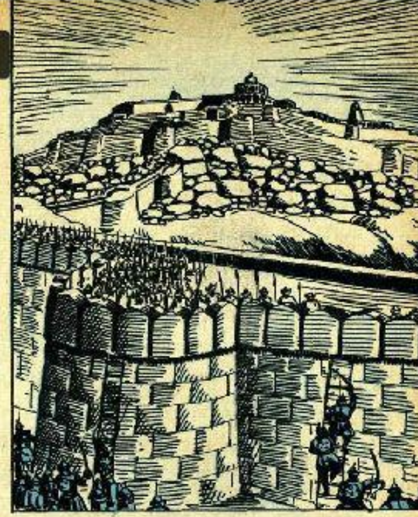
परंतु संभाजीचा धाकटा भाऊ राजाराम संन्याश्याचा वेष करून मोंगलाच्या हातावर तुरी देऊन रायगडच्या किल्ल्यांतून पळून गेला आणि त्यानें दूर दक्षिणेकडे जिंजी येथें आपली राजधानी स्थापन करून मोंगलांशीं युद्ध चालू ठेवलें.

मोंगलांनीं मराठ्यांची राजधानी जिंकल्यावर संभाजीचें कुटुंब व त्याचा मुलगा शाहू याला कैद केलें. दुरून पाहणाराला वाटे कीं मराठ्यांचें राज्य लयास गेलें.

परंतु शिवाजीनें मराठा राज्याचा पाया इतका कमकुवत घातलेला नव्हता. मराठे मोंगलासमोर मान तुकवायला तयार झाले नाहींत. त्यांनीं युद्ध चालू ठेवलें. या युद्धांत शेवटीं मोंगलांची शक्ति मोडकळीस येऊन मराठ्यांचाच जय झाला. या युद्धांत मराठ्यांचे पुढारी पण रामचंद्र पंत, परशुराम त्रिंबक वगैरेंनीं केलें.

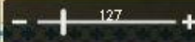
तें जनतेचें आपल्या स्वातंत्र्य रक्षणासाठीं एक युद्ध होतें. औरंगजेबाचा त्यासमोर किती दिवस निभाव लागणार? मराठा राज्य किंवा मराठा सैन्य यांचा नाश करणें शक्य झालें असतें. पण दोन्ही येथें नव्हतीं. होती फक्त जनता.

जनतेचें नेतृत्व धनाजी जाधव आणि संताजी घोरपडे या शूर व कुशल मराठा पुढाऱ्यांकडे होतें. त्यांनीं मोंगल सैन्यावर व त्यांच्या छावणीवर छापे मारून लूटपाट करून व एकदां औरंगजेबाच्या खास तंबूवर छापा मारून मोगलांना इतके बेजार केलें कीं, त्यांना मुठींत जीव घेऊन पळून जाण्याशिवाय दुसरा मार्ग उरला नाहीं.

कित्येक मोंगल सरदारांनीं व राज्यकर्त्यांनीं मराठ्यांना 'चौथ' देऊन स्वतःचें रक्षण करून घेतलें कित्येकांनीं मराठ्यांच्या बाजूनें बादशाहाविरुद्ध छापे मारले. दख्खनचें आकाश संताजी व धनाजी या दोन नांवांची जणूं कांहीं घोषणा करीत होतें. जुल्फिकारखान यानें लागोपाठ आठ वर्षें जिंजीच्या किल्ल्याला वेढा दिला होता. शेवटीं १६९८ मध्यें तो जिंकला. परंतु राजाराम त्यापूर्वींच सातारा येथें पोंचला होता. त्यानें मराठ्यांचें एक सैन्य उभें केलें आणि दख्खनच्या पठारांतील उत्तरेकडच्या प्रदेशांत औरंगजेबाच्या सैन्याची वाताहत सुरू केली.

१६९९ च्या डिसेंबर महिन्यांत मोंगलांनीं साताऱ्याच्या किल्ल्याला वेढा दिला. १२ मार्च १७०० या रोजीं राजाराम मरण पावला. तोपर्यंत मराठ्यांनीं मोंगलांशीं युद्ध चालू ठेवलें होतें. त्यांनीं कांहीं अटींवर मोंगलांना तो किल्ला देण्याचें कबूल केलें

त्यानंतर बादशाहानें स्वतः मराठ्यांचा किल्ले एकेक करून जिंकायला सुरवात केली. पण त्याचा सर्व यत्न वृथा गेला. कारण इकडून तो किल्ला जिंकून गेला कीं तिकडून मराठे येऊन किल्ला काबीज करीत. अशातऱ्हेनें युद्ध चालूच राहालें.

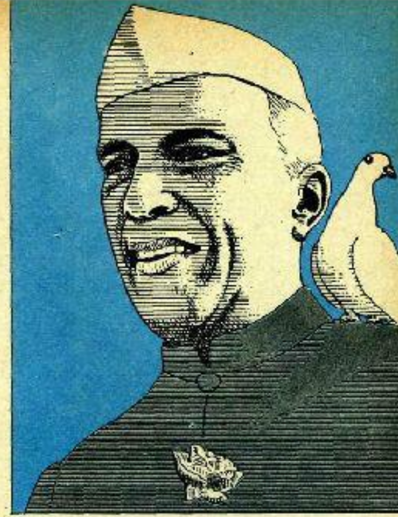
राजारामाच्या मृत्यूनंतर त्याची बायको ताराबाई हिनें मराठ्यांच्या राज्याचीं सूत्रें आपल्या हातीं घेतलीं. तिनें आपला मुलगा शिवाजी (तृतीय) याला गादीवर बसवून त्याच्या नांवानें असाधारण बुद्धिमत्ता दाखवून राज्य केलें. राजाराम जिवंत होता तेव्हां पासूनच तिनें राज्यव्यवस्था हातीं घेऊन आपल्या कौशल्याबद्दल कीर्ति संपादन केली होती. तिनें मोंगलांच्या राज्यांतील सिरंज, मंदसोर वगैरे सहा प्रांतांवर लूटफाट करण्यासाठीं स्वाऱ्या करविल्या. मराठ्यांनीं १७०३ मध्यें वऱ्हाड प्रांतावर आणि १७०६ मध्यें गुजराथवर स्वाऱ्या करून बडोदा शहर लुटलें. १७०६ च्या एप्रिल व मे महिन्यांत मराठ्यांच्या एका मोठ्या फौजेनें अहमदनगर येथील बादशाहाच्या खास छावणीवर हल्ला चढविला. त्यांना तोंड देणें मोंगलांना अशक्य झालें.

या अवधींत मराठ्यांनीं आपल्या सैन्याची संघटणा जास्त बळकट केली आणि दख्खन व मध्यभारत मधील कांहीं भाग काबीज केला. मोंगलसेनापतींना मराठ्यांची दहशत बसली. युद्धकलेंतदेखील त्यांनीं अधिकाधिक प्राविण्य संपादन केलें. आतां त्यांना मोगलांची भीति म्हणून उरली नाहीं. जय त्यांना अवश्य मिळणारच या आत्म विश्वासानें ते चढाई करीत. त्यांचा बिमोड करण्यासाठीं औरंगजेबानें जितके प्रयत्न केले ते सर्व फोल ठरले.

नेहरू चरित्र

[२४]

या परिस्थितींत स्वराज्य पार्टीची सर्व जबाबदारी एकट्या मोतीलालजींवर येऊन पडली. निवडणुकींत प्रतिपक्षीयांशीं त्यांची चांगलीच खडाजंगी उडाली. नॅशनॅलिस्ट पक्षाला उल्लेख करण्यायोग्य यश या निवडणुकींत मिळालें. विधान सभेंत उजव्या-गटाची शक्ति वाढली. त्यांत मोठमोठे जमीनदार, श्रीमंत, कारखान्यांचे मालक सामील झाले. त्यांचा राजकारणाशीं वस्तुतः कांहीं एक संबंध नव्हता.

१९२६ च्या शेवटीं स्वामी श्रद्धानंद यांचा एका धर्मांध मुसलमानाच्या हातीं खून झाला. ज्या शूर पुढाऱ्यानें इंग्रजांच्या बंदुकीसमोर निधड्या छातीनें उभें राहून इंग्रजांचें आव्हान स्वीकारलें होतें तो एका खुनी माणसाच्या सुऱ्यानें मारला जावा हा एक दैव दुर्विलासच म्हणावयाचा. आठ वर्षांपूर्वी दिल्लीच्या जुम्मा मशीदींत हिंदू व मुसलमानांच्या एका संमिलित सभेंत ते बोलले तेव्हां हिंदू मुसलमानांच्या ऐक्याच्या आवाजानें सर्व हिंदुस्तान दुमदुमला होता. अशा महापुरुषाचा शेवट त्याच्याच एका देशबांधवाच्या हातून व्हावा या गोष्टीबद्दल जवाहरलालजींना फार वाईट वाटलें.

१९२७ च्या फेब्रुवारी महिन्यांत ब्रुसेल्स नगरीं गरीब प्रजेचें एक जागतिक सम्मेलन झालें. कोमिंग्टांगमधील डाव्या गटाच्या लोकांनीं, इतर देशांतील लोकांनीं व अमेरिकेकडून पिडलेल्या दक्षिण अमेरिकेंतील डाव्या गटाच्या मजुरांनीं मिळून हें संमेलन भरविलें होतें. युद्धानंतर जर्मनराष्ट्रांतील साम्राज्यवादाचा शेवट झाला असल्या

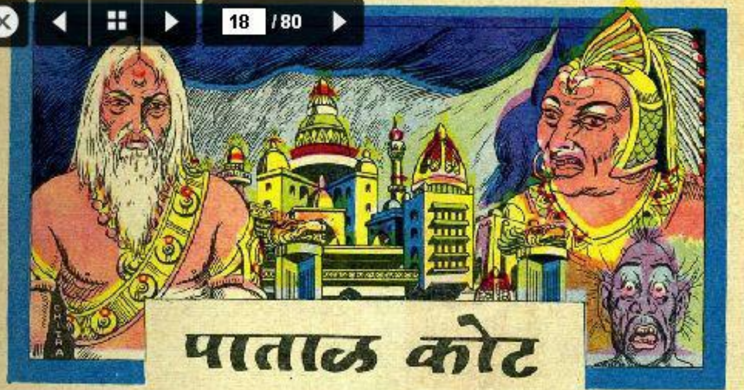

आणखी एक कारण होतें. त्यांनी तसें केलें नसतें तर कांग्रेसची स्थिति जास्त बिघडण्याची शक्यता होती.

१९२८ मध्यें जवाहरलालजींच्या मतें हिंदुस्तानांत पुष्कळ चैतन्य होतें. मजूर, शेतकरी व पांढरपेशे वर्गांतले लोक सर्वांत चैतन्य दिसून येत होतें. रेल्वेच्या मजुरांनीं संप करून आपल्या चैतन्याचा परिचय दिला होता. शेतकरी वर्गांतपण जागरण होतें. बारडोलींत वल्लभभाई पटेल यांच्या नेतृत्वाखालीं शेतकऱ्यांनीं जो सत्याग्रह केला होता त्यांत चांगलें यश मिळालेंच होतें, त्याचबरोबर देशांतल्या शेतकरी वर्गासमोर तें एक उदाहरण पण होतें. देशांत यूथ लीग युवकसंघ, नौजवानसभा वगैरेंची स्थापना होऊं लागली होती. कांहींचा संबंध धार्मिक होता तर कांहींचा उद्देश्य क्रांति होता.

सायमन कमीशनचा बहिष्कार सर्वांत जास्त महत्वाचा होता. या बहिष्कारांत मवाळ पक्षानें पण कांग्रेसशीं सहकार केला होता आणि त्यामुळें यश पण मिळालें. सायमन कमीशन जेथेंजेथें गेलें "सायमन गो बॅक" या घोषणांनीं त्यांचें 'स्वागत' करण्यांत आलें. असंख्य भारतीयांना सायमनच्या नांवाबरोबर इंग्रजीचे दोन शब्द कळूं लागले.

याविषयीं जवाहरलालजींनीं आपल्या आत्मचरित्रांत दोन घटनांचा उल्लेख केला आहे. सायमन कमीशनचे सभासद नव्या दिल्लीच्या वेस्टर्न हॉटेलांत उतरले होते. रात्रीं अंधारांत त्यांना "सायमन गो बॅक"चा घोष ऐकूं आला. रात्रीच्या वेळींच तो घोष ऐकून त्यांना राग आला. चवकशी करतां कळलें कीं ती कोल्हेकुई होती.

पाताळ कोट

[२]

[कुंतल देशाच्या मंत्र्याचा मुलगा शशिकांत आपल्या दोघां मित्रांसह शिकारीस गेला असतां शत्रूचा बाण लागल्यानें जखमी होऊन शत्रूच्या हातीं कैद झाला. त्याचा मित्र भद्र बेशुद्ध स्थितींतच राजधानींत परत आला. रानांत काय घडलें असावें याविषयीं राजा व मंत्री विचार विनिमय करीत असतां कदंब देशाच्या राजाचे दूत आल्याचें कळलें. पुढें—]

कदंबच्या राजाचे चार दूत दोघां कैद्यांना बरोबर घेऊन दरबारांत आले. शतभानु सिंहासनावर बसलेला होता. मंत्र्यानें गंभीरपणें दूतांकडे व त्यानंतर कैद्यांकडे एकदां पाहिलें आणि कैद्यांचीं बंधनें सोडून त्यांना मोकळें करावें अशी आज्ञा केली. त्याच वेळीं उग्रसेनाचा एक दूत पुढें होऊन नमस्कार करून म्हणाला—"महाराज! हे दोघे कैदी दुष्ट व क्रूर आहेत." असें म्हणत तो एका कैद्याजवळ गेला व त्याला काठीनें टोचीत म्हणाला—"याचें नांव धूमक! यानें पितृहत्या केली आहे व हा आहे सोमक यानें भ्रातृहत्या केली आहे."

"पण या खुनी कैद्यांना आमच्याकडे तुमच्या महाराजांनीं कां पाठविलें आहे हें नाहीं समजलें आम्हांला?" मंत्र्यानें विचारलें.

त्यावर तिथे दूत समोर येऊन एकदम बोलण्याचा यत्न करूं लागले. परंतु पहिल्या दूतानें त्यांना न बोलण्यास ईंगित केलें.

पहिल्या दूतानें दोघां कैद्यांकडे एकदां क्रुद्ध मुद्रेनें पहिलें व राजाला ऐकूं जाईल अशातऱ्हेनें मंत्र्याला म्हणाला—"महाराज आणि महाअमात्य दोघांना एक शोक-समाचार कळविण्यासाठीं आमच्या महाराजांनीं आम्हांला पाठविलें आहे. कुंतल देशाच्या महामात्यांचे चिरंजीव व त्यांचे एक साथीदार दोघांना या दोघां दुष्ट कैद्यांनीं कांहींतरी कारणावरून ठार केलें आहे. तिघांना ठार करून त्यांचे दागिने व घोडे पळवून नेण्याच्या प्रयत्नांत असतां एक सिंह त्या बाजूला आला. हे दुष्ट खुनी सिंहाला पाहून पळाले. परंतु आमच्या शिपायांनीं यांना धरलें. महामात्यांच्या चिरंजीवांच्या व त्यांच्या दोघा साथी-मित्रांच्या प्रेतांचा शोध लावण्याचा आम्ही पुष्कळ प्रयत्न करून पाहिला. अद्याप शोध लागला नाहीं. लागतांच आपणांकडे त्याविषयीं बातमी येईल."

"दूतांचें बोलणें महाराज व मंत्री मौनपणें ऐकत होते. दूत महाराज कांहीं विचारतील या अपेक्षेनें महाराजांकडे पहात होते. इतक्यांत महाराजांनीं हा सर्व निरोप तुमच्या तोंडींच कळविण्यासाठीं तुम्हांला पाठविलें आहे, का कांहीं लिहून कळविलें आहे?" मंत्र्यानें विचारलें.

"महाराजांनीं हा समाचार कळविण्या-साठीं हातांत लेखणी घेतली, परंतु त्यांचा हात थर थर कांपूं लागल्यामुळें त्यांनीं पत्र लिहिलें नाहीं आणि तोंडीच हा निरोप पाठविला आहे." दूत म्हणाला.

मंत्र्यानें तें उत्तर ऐकून मार्मिकपणें महाराजांकडे एकदां पाहिलें. शतभानु राजा इतका वेळ दूत काय बोलत आहे हें शांतपणें ऐकत होता. परंतु दूताच्या तोंडीं वरील वाक्यें ऐकून उठला व म्हणाला—"ठीक! आतां तुम्ही सर्व गेलांत तरी चालेल. या खुनी गुन्हेगारांची चवकशी करून त्यांना योग्य ती शिक्षा देण्याची व्यवस्था करतां."

तें ऐकून उग्रसेनाचे दूत काळजींत पडल्यासारखे दिसले. त्यांनीं अपेक्षिल्या-प्रमाणें घडत नाहीं, त्यांचा बेत फिसकरला, असें त्यांच्या चेहऱ्यावरून दिसत होतें. म्हणून या खेपेस तो पहिला दूत बोलला नाहीं. दुसरा दूत पुढें होऊन म्हणाला—"महाराज! क्षमा करावी. पितृहत्या व भ्रातृहत्या करणाऱ्या या दोघां गुन्हेगारांस या पूर्वींच जन्मठेप शिक्षा देण्यांत आली आहे. यांनीं तुरुंगांतून पळून जाऊन हा आणखी एक गुन्हा केला आहे. आमच्या महाराजांची अशी आज्ञा आहे कीं या दोघां गुन्हेगारांना कदंब व कुंतल देशाच्या सरहद्दीवर झाडाला टांगून फांशीची शिक्षा देण्यांत यावी. परत जातांना त्यांना ही शिक्षा द्यावी अशी आमच्या महाराजांची आज्ञा आहे. त्याप्रमाणें आम्ही करूं. आतां महा-राजांचा आम्ही निरोप घेऊं इच्छितों."

उग्रसेनाचे चारहि दूत कैद्यांजवळ गेले व त्यांना दोन छड्या लगावून "चला!" म्हणाले. कैद्यांपैकीं धूमक डोळे वटारून म्हणाला—"दुष्ट! क्रूर!" सोमक कांहींच बोलला नाहीं. त्याच्या तोंडावर लागल्याचा किंवा राग आल्याचा लवलेशहि नव्हता.

दूतांपैकीं एकानें कैद्यांजवळ येऊन हळूंच दटावून म्हटलें—"खबरदार! आपल्या बायका पोरांना विसरूं नका!"

दूत सैनिकांबरोबर दरबारांतून बाहेर आले. राजा शतभानु ते ज्या दारांतून

बाहेर गेले होते त्या बाजूला लक्षपूर्वक पहात होता. म्हणाला–" मंत्री ! तुम्हांला काय वाटतें, खुनी स्वतः उग्रसेन आहे यांत आतां शंका उरली आहे का ? हें सर्व नाटक आहे."

" महाराज ! या नाटकामागें मला वाटतें कीं फार मोठें गुपित दडलेलें आहे. एवढेंच नव्हें तर शशिकांत अजून जिवंत आहे याबद्दलपण माझी खात्री आहे." मंत्री गंगाधर म्हणाले.

" शशिकांत सुखरूप घरीं यावा असें मला पण वाटत आहे. आणखी भद्र जिवंत आपल्या राज्यांत परत आल्याची गोष्ट देखील कदाचित उग्रसेनाला माहीत नसेल. या दूतांच्या बोलण्यावरून तिथे ठार झाले असावेत असा त्यांचा समज आहे." शतभानु म्हणाला.

" दूतांना आपल्याकडे येण्यापूर्वी तसेंच वाटत होतें. पण आतां त्यांना नागरिकांच्या तोंडीं भद्र जिवंत परत आल्याचें कळेल. म्हणून खरी गोष्ट लपविली पाहिजे. पाठीतून बाण काढून घेतल्याबर तो मेल्याचें मी जाहीर करीन." गंगाधर मंत्री म्हणाला.

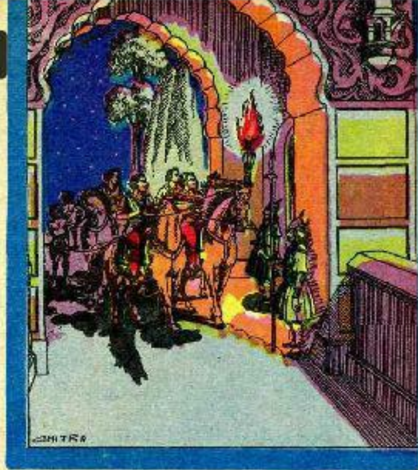
" तसें करण्याचें कारण ?" शतभानूनें विचारलें.

" ही बातमी त्याच्या दूतांच्या द्वारें किंवा आणखी कोणत्या तरी रीतीनें उग्रसेनाला कळेल. रानांत काय घडलें हें आम्हांला कळणें शक्य नाहीं हें समजून तो निश्चिन्त होईल. ही गोष्ट आपल्या फायद्याची आहे. ज्या कैद्यांना खुनी म्हणून सांगण्यांत आलें आहे त्यांच्याविषयी मी सर्व चवकशी करवितों. आपण विश्रांती घ्यावी." असें सांगून व महाराजांना नमस्कार करून गंगाधर मंत्री दरबारांतून बाहेर आला. तेथें पाहाऱ्यावर उभें असलेल्या एका सैनिकाला बोलावून तो म्हणाला–" जा, आपल्या नायकाला बोलावून घेऊन ये ! "

उग्रसेनाचे दूत राजवाड्याच्या पटांगणांतून राजधानींत आले. एका झाडाखालीं चार घोडे बांधलेले होते. दूत घोड्यावर बसले व कैद्यांना पायीं चालायला सांगून निघाले.

तोपर्यंत बरीच रात्र लोटून गेली होती. रस्त्यावर गस्त देणारे चौकीदार किंवा एकटा दुकटा कोणी नागरिक याशिवाय कोणी दिसत नव्हतें. चहूंकडे सामसूम होती. मधून मधून एकाद्य कुत्रें भुंकल्याचा आवाज येई.

भद्र अजून जिवंत आहे कीं मेला याची माहिती मिळावी म्हणून उग्रसेनाच्या दूतांचा यत्न चालू होता. कदंबच्या राजधानींतून ते निघाले तेव्हां बाण लागल्यानें जखमी झालेला शशिकांतचा साथी, घोड्यावरून पळून गेला असला तरी वाटेंत कोठें तरी पडून मेला असावा या गोष्टीची त्यांना खात्री वाटत होती. परंतु थोडा संशय मनांत होताच. नंतर कुंतल नगरीं आल्यावर तो जिवंत परत आल्याचें व राजवाड्यांत पोंचल्याचें ऐकून त्यांना साहजिकच भीति वाटली. कारण त्यांच्या राजाचें सर्व कारस्थान उघडकीला येण्याची शक्यता होती.

दूत कोटाच्या मुख्य द्वारानजीक येऊन पोंचले. पाहरेकऱ्यांना त्यांनीं परवाना दाखविला. एक जण आपल्या साथी दूताला म्हणाला–" पाठीला बाण लागला असून तो बेशुद्ध स्थितींत येथवर आला म्हणजे एक आश्चर्यच होय ! "

" त्याचें नांव भद्र असें होतें. पोलादाचा देह होता त्याचा. पण काय उपयोग ? बाण काढल्याबरोबर त्यानें ' राम ' म्हटलें." एक पाहरेकरी म्हणाला.

" आमच्या महाराजांनीं कोणत्याहि बाबतींत एकदां पाऊल टाकलें कीं मग

माघार घेण्याचा प्रश्नच नाहीं. त्यांचा बेत काय आहे याचा थांग पत्ता देखील कोणाला लागणें शक्य नाहीं आणि आमचे मंत्री, ते तर गाईच्या दाव्यानें हत्ती बांधतात." एक दूत म्हणाला.

"अरे, ज्यांना मरायचें होतें ते तर मेले आणि ज्यांनीं हें कारस्थान केलें त्यांचें काम चालूच आहे. त्यांचें काय विचारायचें.... आम्ही किती भाग्यशाली!" आणखी एक दूत म्हणाला.

"आपण ज्या कामावर आलों होतों, तें कसें बिनधोक पार पडलें. या देशाच्या महाराजांना व मंत्र्याला असें बनवलें कीं आयुष्यभर आठवण काढतील आमची! आमचे महाराज आमची ही कामगिरी कधीं विसरणार नाहींत. पहा तर आपल्याला कोणती जहागीर मिळते ती!" असें म्हणत तो दूत मोठ्यानें हंसला.

तो हंसतच होता कीं त्यांना वडाच्या झाडा आडून आणखी कोणी तरी हंसत असल्याचें ऐकूं आलें. तिथे चकित होऊन वळून तिकडे पाहूं लागले. पण त्यांना कोणी दिसलें नाहीं. रानांत निरनिराळ्या प्रकारचे आवाज मात्र ऐकूं येत होते. पण दूत सावध झाले.

"आपण आनंदाच्या भरांत काय काय बरळत होतों. आजूबाजूला पाहिलें देखील नाहीं. या रानांत चोर व लुटेरे राहतात. पिशाच्च व भूतेंपण आहेत. भयंकर जंगल आहे हें. आतां तोंडें बंद करून चला पुढें. धूमक व सोमक घोड्यांबरोबर येत आहेत ना?" असें म्हणत एका दूतानें मागें वळून पाहिलें.

त्याच वेळीं झाडावरून एकाएकीं दूतांवर अग्निवृष्टि सुरू झाली. घोडे बिचकून पळूं लागले. दोघां दूतांचे कपडे जळून गेले. सर्व ओरडूं लागले. "भुताटकी! भुताटकी!" घोड्यांना थांबविण्याचा यत्न देखील केला कोणीं नाहीं. घोडे वाट फुटेल तिकडे पळत होते. धूमक व सोमक देखील त्यांच्याबरोबर फरपटत ओढले जात होते. त्यांच्या सर्व वल्गना थांबल्या.

कांहीं वेळानें घोडे दमले तेव्हां एका जागीं थांबले. दूतांपैकीं एकानें सोमक व धूमक जवळच असल्याचें पाहून आपलें समाधान व्यक्त केलें. म्हणाला—"नशीब बलवत्तर म्हणून वांचलों. यमपाशांतूनच सुटलों!"

"अरे, पण उपयोग काय? आपण आलों आहों कोठें, कोणास ठाऊक?" दुसरा म्हणाला.

"अरे वाट चुकली म्हणून काय झालें? वांचलों ना? पुढें पाहून घेऊं. हा समोर जो डोंगर दिसत आहे तो खात्रीनें आपल्या राज्यांतलाच आहे!" एक दूत म्हणाला.

"होय, तुमच्या राज्यांतलाच! अस्सं! म्हणजे तुम्ही कदंब राजाचे दूत आहां तर! चला माझ्याबरोबर! मी कुंतल देशाच्या सरहद्दीवरचा पाहारेकरी आहें. कुंतल व कदंब देशाच्या सरहद्दीवरच तो महावृक्ष

आहे. तुम्ही त्याच्याखालीं उभे राहून पाहिलें तर पुढली वाट स्पष्ट दिसेल." सैनिक म्हणाला. सैनिक वाट दाखविण्यासाठीं पुढें निघाला व दूत त्याच्या पाठोपाठ घोड्यावरून निघाले. ते त्या महावृक्षाखालीं येऊन पोंचले. तेथें आणखी एक सैनिक तलवार उपसून तयार उभा होता.

"दूरून स्वच्छ दुधासारखे दिसणारे आणि नागमोडी वळण घेऊन धांवणारे ते डोंगरी ओढे आहेत का?" एका दूतानें विचारलें.

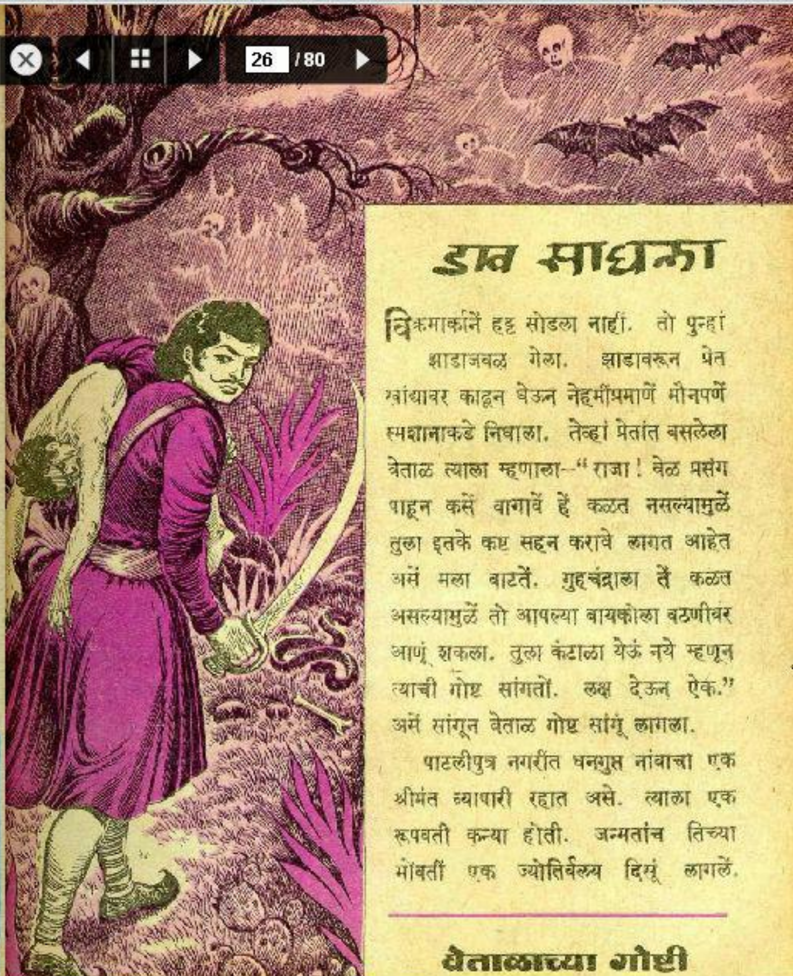
पाहारेकरी त्या प्रश्नाचें उत्तर देणार त्यापूर्वीच झाडावर हालचाल झाल्याचा भास झाला. दूत भयभीत झाले व त्यांच्या सर्व अंगाचा थर कांप उडून गेला. "हें तर अजगर दिसतात!" असें ओरडत त्यांनीं घोड्याला टांचा मारल्या. परंतु त्याच क्षणीं दोन फांस वरून खालीं आले व दोन दूतांचीं डोकीं त्यांत अडकलीं. घोडे पुढें निघून गेले व दूत लोंबकळत राहाले. तलवार उपसून जो सैनिक उभा होता त्यानें धूमक व सोमक यांना बंधनमुक्त केलें. हें सर्व दोन चार मिनटांत घडलें. झाडावरून फांस टाकणारे कोण सोमक व धूमक दोघांना सोडवणारे कोण हें विचार करायला सुद्धा वेळ नव्हता.

उरलेले दोन दूत ओरडत ओढ्याकडे घोड्यावर बसून पळाले.

"त्या भामट्यांना ओढ्यापर्यंत पोंचण्यापूर्वी पकडा." कोणाचा तरी आवाज ऐकूं आला. लगेच झाडाआड लपून बसलेले सैनिक समोर आले व त्यांनीं पळणाऱ्या दूतांवर शरवृष्टि सुरू केली.

सर्व जणुंकांहीं पूर्व योजनेप्रमाणें होत होते. [पुढील गोष्ट पुढील अंकीं]

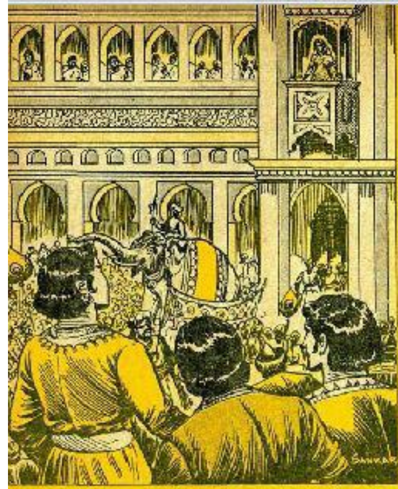

डाव साधला

विक्रमार्कानें हट्ट सोडला नाहीं. तो पुन्हां झाडाजवळ गेला. झाडावरून प्रेत खांद्यावर काढून घेऊन नेहमींप्रमाणें मौनपणें स्मशानाकडे निघाला. तेव्हां प्रेतांत बसलेला वेताळ त्याला म्हणाला—"राजा! वेळ प्रसंग पाहून कसें वागावें हें कळत नसल्यामुळें तुला इतके कष्ट सहन करावे लागत आहेत असें मला वाटतें. गुहचंद्राला तें कळत असल्यामुळें तो आपल्या बायकोला वठणीवर आणूं शकला. तुला कंटाळा येऊं नये म्हणून त्याची गोष्ट सांगतों. लक्ष देऊन ऐक." असें सांगून वेताळ गोष्ट सांगूं लागला.

पाटलीपुत्र नगरींत धनगुप्त नांवाचा एक श्रीमंत व्यापारी रहात असे. त्याला एक रूपवती कन्या होती. जन्मतांच तिच्या भोंवतीं एक ज्योतिर्वलय दिसूं लागलें.

वेताळाच्या गोष्टी

त्याहून आश्चर्याची गोष्ट म्हणजे ती लगेच बोलंपण लागली. धनगुप्तानें तो चमत्कार स्वतःच्या डोळ्यांनीं पाहिला आणि त्या मुलाला साष्टांग नमस्कार करून विचारूं लागला—"देवी! कोण तूं? माझ्या पोटीं जन्म घेऊन माझ्यावर किती उपकार केलेस?"

"मी कोणी का असेना, मी तुझ्या घरीं राहून तुझें हित व कल्याणच करीन. कधीं कोणाशीं माझें लग्न करून देण्याचा विचार करूं नकोस."

धनगुप्तानें ती गोष्ट कबूल केली. त्यानें असें जाहिर केलें कीं त्याची मुलगी जन्मतांच मरण पावली. तिचें नांव त्यानें सोमप्रभा ठेवलें आणि सर्वांची नजर चुकवून तिला घरांतच वाढं दिलें. लवकरच ती लहानाची मोठी झाली. अर्थातच वयाबरोबर तिच्या सौंदर्याची सुद्धां वाढ होत गेली.

इतक्यांत वसंतोत्सव आला. सोमप्रभा आपल्या घराच्या गच्चीवर जाऊन वसंतोत्सव पहात उभी राहाली. त्या वेळीं गुहचंद्र नांवाच्या तरुणानें तिचें रूप पाहालें व तो मूर्च्छित होऊन पडला. शुद्धीवर आल्यावर तो तिच्या विरहानें व्याकूळ झाला.

त्याच्या बापाला मुलाच्या आजाराचें कारण समजेना आणि फार काळजींत पडला. तेव्हां गुहचंद्राच्या मित्रांनीं येऊन घडलेलें वृत्त निवेदन केलें.

गुहसेन धनगुप्ताच्या घरीं गेला. तो त्याला म्हणाला—"तुम्ही आपल्या मुलीचें लग्न माझ्या मुलाशीं करून द्यावें."

"तुला वेडबीड तर नाहीं लागलें? अरे! मला मुलगी असेल तर ना?" धनगुप्तानें त्याला उत्तर दिलें.

सरळ मार्गानें धनगुप्त आपलें म्हणणें ऐकणार नाहीं हें ओळखून गुहसेन राजाच्या भेटीला गेला. त्यानें पूर्वीं अनेक वेळीं अनेक प्रकारें राजाला मदत केली होती. म्हणून राजा नक्कीच मदत करील असें त्याला वाटत होतें. त्यानें नजराणा म्हणून एक रत्न राजाला भेट केलें आणि म्हणाला—"महाराज! मी आपल्याकडे मदत मागायला आलों आहें."

गुहसेनानें राजाला त्याचा मुलगा गुहचंद्र धनगुप्ताच्या मुलीचें रूप पाहून वेडा झाला असल्याचें सांगितलें आणि म्हणाला—"मी त्याला आपल्या मुलीचें लग्न माझ्या मुलाशीं करून द्यायला विनंति केली. पण त्यानें, त्याला मुलगीच नाहीं असें सपशेल खोटें सांगितलें."

राजानें गुहसेनाला लहानसें सैन्य बरोबर घेऊन जायला सांगितलें. म्हणाला—"जाऊन धनगुप्ताच्या मुलीला धरून घेऊन ये आणि तिचें लग्न आपल्या मुलीशीं करून दे." गुहसेन तें छोटेखानी सैन्य घेऊन गेला व त्यानें धनगुप्ताच्या घराला गराडा घातला.

वडिलांवर आलेला प्रसंग सोमप्रभेनें ओळखला. ती वडिलांना म्हणाली—"बाबा! तुम्ही माझ्यासाठीं इतक्या मोठ्या संकटांत कां उडी घेतां? त्या वैश्य तरुणाशीं माझें लग्न करून द्यावें. पण त्यांना सांगा कीं

मी त्याच्याबरोबर त्याची बायको म्हणून संसार करायला तयार नाहीं."

गुहसेनानें विचार केला कीं लग्न झाल्यावर पाहून घेऊं. त्यानें ती अट मान्य केली आणि आपल्या मुलाचें लग्न सोमप्रभेशीं करून टाकून मोकळा झाला.

सासरी गेल्यावर सोमप्रभा आपल्या पतीबरोबर रहायलाच तयार होईना. तेव्हां गुहसेन आपल्या मुलाला म्हणाला—"हें बघ जी बायको लग्नाला तयार झाली ती संसार करायला तयार नाहीं का ? दोन लगावल्यास कीं राहील म्हैस सरळ उभी !"

लगेच सोमप्रभेनें नाकावर बोट ठेवून सासऱ्याला दटावलें. तिचें तें दटावणें पाहूनच गुहसेन इतका घाबरला कीं हृदयाचा धक्का बसून तो तत्काळ मरण पावला.

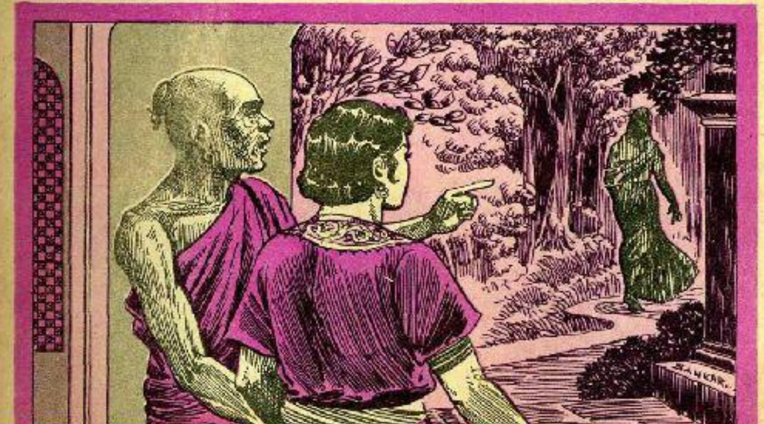
ही मनुष्य जातीची स्त्री नसून कोणीतरी राक्षसीण दिसते आहे. माझें नशीब फुटकें म्हणून ही माझ्या पदरीं पडली, असा विचार करून गुहचंद्रानें बायकोशीं अबोला धरला. बायको असून तो ब्रह्मचारी झाला. त्याला स्वतःच्या आयुष्याचा वीट आला. तो ब्रह्मभोज देऊं लागला. सोमप्रभादेखील गुपचुप तें सर्व पहात राहाली व ब्राह्मणांना तांबूलादि देण्याचें काम करूं लागली.

एकदां एक म्हातारा ब्राह्मण गुहचंद्राच्या घरीं जेवण झाल्यावर निरोप घ्यायला आला असतां सोमप्रभा त्याला तांबूल दक्षिणा वगैरे देऊं लागली. तेव्हां तिचें अलौकिक सौंदर्य पाहून तो चकित झाला. त्यानें गुहचंद्राला हळूच कानांत विचारलें—"मुला ! कोण रे ही ?"

गुहचंद्रानें थोडक्यांत दुःखी मनानें आपल्या लग्नाची गोष्ट सांगितली. ती ऐकून म्हातारा म्हणाला—"अस्सं ! तर मग आज संध्याकाळींपण मी तुझ्याच घरीं जेवायला राहातों. रात्रीं माझ्या झोंपण्याची व्यवस्था तुझ्याच घरीं ! मी तुला एक विचित्र गोष्ट दाखवीन आणि तुझा प्रश्न नक्की सुटेल." गुहचंद्रनें त्याला होकार दिला.

रात्रीं ठरल्याप्रमाणें ब्राह्मण जेवणखाण आटोपून झोंपीं गेला. सर्व झोंपले असल्याचें पाहून सोमप्रभा घराबाहेर पडली. वृद्ध ब्राह्मणानें गुहचंद्राला जागें केलें आणि म्हणाला—"चल माझ्याबरोबर ! त्यानें गुहचंद्राला योगबलानें अमररूप दिलें व स्वतः एक अमर झाला. दोघे सोमप्रभेच्या पाठोपाठ निघाले.

सोमप्रभा दूर एका वडाच्या झाडाखालीं गेली. तेथें गोड व सुंदर संगीत ऐकूं येत होतें. एक देवी,—ती दिसायला सोमप्रभे-सारखीच होती—एका उंच जागीं बसलेली होती. सोमप्रभादेखील तिच्या शेजारीं जाऊन बसली. दोघी जेवायला बसल्या. पंचपक्वान्नांचें जेवण होतें. जेवण झाल्यावर उत्तम पेयें पिऊन सोमप्रभा घाई घाईनें उठली व म्हणाली—"अक्का ! हें बघ, आज कीं नाहीं आमच्या घरीं एक वृद्ध ब्राह्मण आला आहे जेवायला. त्याला दिव्य शक्ति अवगत आहे. मला त्याचें भय वाटतें.

म्हणून लवकर घरीं जातें." असें सांगून ती उठली आणि घरीं पोंचली.

गुहचंद्रानें भ्रमर रूपें तें सर्व उघड्या डोळ्यांनीं पाहिलें व कानांनीं ऐकलें. सोमप्रभा घरीं निघाल्यावर दोघे तिच्या पाठोंपाठ निघाले व ती घरीं पोंचण्यापूर्वींच घरीं जाऊन अंथरुणावर झोंपून राहाले. कांहीं वेळानें सोमप्रभा आली व आपल्या पलंगावर झोंपली.

ब्राह्मण गुहचंद्राला म्हणाला–"पाहिलेंस ना बाळ! तुझी बायको कोणी मानव स्त्री नसून देव जातीची स्त्री दिसते आहे, आणि तिला ही गोष्ट माहीत आहे. शाप मिळाल्यानें तिला हा मानव जन्म घ्यावा लागला आहे. तिचा आपल्या पूर्वजन्मींच्या लोकांशीं संबंध अजून तुटला नसून चालू आहे. अशी स्त्री मानवजातींतल्या पुरुषाबरोबर संसार करायला कशी तयार होणार? मी तुला एक गोष्ट सांगतों, तूं तसें केलेंस तर कदाचित तुझी बायको तुझ्याशीं संसार करायला तयार होईल." असें सांगून एक त्यानें त्याला युक्ति सुचविली आणि निघून गेला.

दुसऱ्या दिवशीं काळोख पडल्यावर एक वेश्या गुहचंद्राच्या घरीं खूप सजून आली. गुहचंद्रानें तिला आदरपूर्वक आंत बोलाविलें. व एकांतांत तिच्याशीं प्रेमालाप करूं लागला.

तें सर्व सोमप्रभेनें पाहिलें. तिनें आपल्या नवऱ्याला बोलावून विचारलें–"कोण ही स्त्री?"

"आहे एक वेश्या! तिचें माझ्यावर प्रेम आहे. मी तिच्याकडेच रहावें असा तिचा आग्रह आहे. मी जाण्याचा विचार करीत आहें." गुहचंद्र म्हणाला.

"मी एवढी घरांत असतां ही कोण आली आहे तुम्हांला बोलावून घेऊन जायला? मी जाऊं देणार नाहीं. केस धरून ओढून काढतें बाहेर तिला. म्हणे, आली आहे प्रेम करायला?" सोमप्रभा म्हणाली.

त्यानंतर गुहचंद्राचा संसार सुखाचा झाला.

येथवर गोष्ट सांगून वेताळ म्हणाला–"राजा! आतां तूं मला हें सांग, ही देवजातीची एक स्त्री आणि मानव जातीच्या बायकांसारखा हिचा मत्सराग्नी असा कां पेटावा? त्या म्हाताऱ्यानें हें ओळखून कीं ती एक मानव स्त्री नसून देव स्त्री आहे अशी युक्ति कां सुचवावी? आणि ती बिचारी कशी काय या कुचक्रांत फसली? या सर्व शंकांचें उत्तर तूं माहीत असून दिलें नाहींस तर त्याचा परिणाम तुला माहीत आहेच, तुझ्या डोक्याचीं शंभर छकलें होऊन तुझ्याच पायांवर लोळूं लागतील."

विक्रमार्क म्हणाला–"देवजातीची स्त्री मानव जातीच्या पुरुषांवर प्रेम करणें शक्य नाहीं असें मुळींच नाहीं. तिचें गुहचंद्रावर प्रेम नव्हतें म्हणून ती त्याच्याबरोबर संसार करायला तयार नव्हती. देवजातीची स्त्री होती म्हणून नव्हे. आतां मत्सराग्नी विचारतोस, तर त्याचें असें आहे कीं जेथें प्रेमाचा अभाव असतो तेथें अधिकाराचा पण अभाव असतो असें थोडेंच आहे? सोमप्रभेचें गुहचंद्रावर प्रेम नव्हतें, पण त्याच्यावर आपला अधिकार आहे असें तिला नक्कीच वाटत होतें. तो अधिकार कोणी हिसकावून घेणार या गोष्टीची जाणीव होतांच तिचा मत्सराग्नि पेटला. स्त्रीस्वभावाचें हें गुपित त्या म्हाताऱ्याला माहीत होतें."

अशा तऱ्हेनें राजाचें मौन भंग होतांच वेताळ प्रेताबरोबर अदृश्य झाला आणि पुन्हां झाडाच्या फांदीला जाऊन लोंबकळूं लागला.

घटस्फोट

ब्रम्हदेवानें सृष्टीचा आरंभ केल्यावर कांहीं काळ लोटला. तसा तो सृष्टीचा सुरवातीचाच काळ होता, अरणी नांवाचे एक ऋषि एका तपोवनांत रहात. त्यांच्या मनांत सहज आलें, देवानें इतक्या जातीचे प्राणी कां बरें निर्मिले ? फक्त एक मनुष्य प्राणीच कां नाहीं निर्मिला ? त्यानें ब्रम्हदेवालाच तो प्रश्न करण्याचें ठरवून त्याचा साक्षात्कार व्हावा म्हणून तपश्चर्येला सुरवात केली. ब्रम्हदेव प्रसन्न झाला व त्यानें इतर प्राण्यास मनुष्य रूप देण्यास अरणीला वर दिला.

दुसऱ्यादिवशीं अरणी रानांत फिरत असतां त्याला एक सिंह हरणाचा पाठलाग करीत असलेला दिसला. अरणीनें सिंहाला पुरुष व हरिणाला स्त्री करून टाकलें. दोघांनीं परस्परांस पाहतांच परस्परांचें परस्परांवर प्रेम जडलें.

तें पाहून अरणीच्या मनाचें समाधान झालें. त्यानें दोघांचें विधिपूर्वक लग्न करून दिलें. दोघं एक लहानसें घर बांधून रानांत राहूं लागलीं. पति रानांत जाऊन शिकार-करी. पण बायकोला तें आवडत नसे. ती मांस खात नसे. ती कंदमुळें व फळें खाई व त्यावर तिचा उदर निर्वाह भागत असे. परंतु पतीला तें आवडत नसे. बायकोला पशुहत्या पसंत नव्हती. ती पशुपक्ष्यांना खायला दाना व चारा घाली.

दोघांच्या स्वभावांतील फरक वाढतच गेला. बायकोनें पाळलेलीं हरणें वगैरे प्राणी ठार करून नवरा त्यांचें मांस खाऊं लागला. ती नवऱ्याला सांगे, अशी पशुहत्या व्यर्थ कां करतां ? माझ्यासारखीं कंदमुळें व फळें खाऊन कां रहात नाहीं ? पण नवरा तिला उलट विचारी—"तूं कां नाहीं खात माझ्या-सारखें मांस ?"

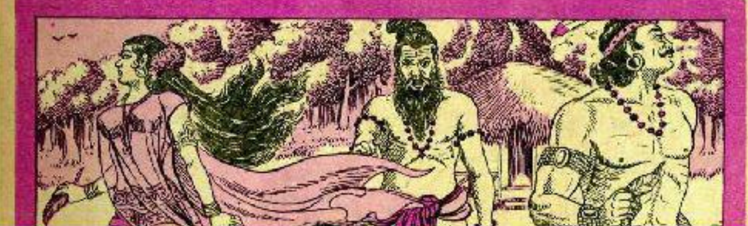
दोघांमध्यें समेट होण्याचें दूरच, वैषम्य इतकें वाढत गेलें कीं दोघं परस्परांचा द्वेष करूं लागलीं. तरी प्रकृति नियमाप्रमाणें त्यांना पुष्कळ मुलेंबाळें होत गेलीं. कांहीं मुलांत आईचे तर कांहींत बापाचे गुण येत गेले.

नवरा बायकोला मारीत असे व अनेक प्रकारें नको जीव करून सोडीत असे. एकदां त्याला इतका राग आला कीं जनावरांसारखे मारून तिला ठार करायला तो तयार झाला. बायको कशी तरी आपली सुटका करून घेऊन पळून गेली व सरळ अरणी ऋषींच्या आश्रमांत येऊन पोंचली, तेथें तिचा नवरा पाठलाग करीत येऊन पोहचला.

अरणीनें दोघांना बोलावून शांत केलें व म्हणाला—"तुमचें परस्परांवर प्रेम नाहीं, उलट दोघं परस्परांचा द्वेष करतां ! तुमचा संसार चालायचा कसा ? कां नाहीं निर-निराळे रहात ?"

असें सांगून त्यानें दोघांच्या हातांत एक एक ताजें हिरवें पान दिलें आणि म्हणाला—"एकानें पूर्वेला जावें व दुसऱ्यानें पश्चिमेला. हीं पानें वाळूं लागलीं कीं तुम्हांला मुक्ति मिळेल."

पतिपत्नी तें पान घेऊन अरणीनें सांगि-तल्याप्रमाणें विरुद्ध दिशेला निघालीं. पानें वाळून गेल्यावर पुरुषाला सिंहाचें व बायकोला हरणाचें रूप मिळालें. त्यांच्या मुलांत मात्र त्यांच्या आईवडिलांचे गुण पूर्ववत तसेच राहून गेले.

अग्निदिव्य

एकदां केरळच्या राजानें अकबर बादशाह-कडे निरोप पाठविला कीं अकबरानें दोन व्यक्ति व दोन प्राणी पाठवावे. एक उत्तमकुळांत जन्मलेली नीच व्यक्ति, दुसरी नीचकुळांत जन्मलेली उत्तम व्यक्ति. एक रस्त्यावरचे तुकडे चाटणारा कुत्रा व एक सिंहासनावर बसणारें गाढव. निरोपाप्रमाणें पाठविले नाहींत तर युद्धास तयार रहावें.

बादशहाला त्या निरोपाचा अर्थच कळेना. तेव्हां त्यानें बिरबलाला बोलाविलें आणि केरळ राजाचा निरोप आला असल्याचें सांगून त्याचा अर्थ विचारला.

कांहीं वेळ विचार करून बिरबल म्हणाला–"हें कांहीं कठीण नाहीं. पण याचें उत्तर द्यायला थोडा वेळ लागेल. निदान एक वर्षाचा अवधी. तसें उत्तर केरळच्या राजाला लिहून कळवावें."

त्याप्रमाणें बादशाहानें उत्तर लिहून पाठविलें, आणि बिरबलाला म्हणाला–"हें पहा, याचें उत्तर पण तूंच काय तें सांगितलें पाहिजेस!"

"जसा आपला हुकूम असेल तसें करायला तयार आहें. या कामासाठीं एक लक्ष रुपये लागतील तेवढे द्यावेत!" बिरबल म्हणाला.

बादशाहानें तसा हुकुम लिहून दिल्यावर बिरबलानें खजिन्यांत जाऊन एक लाख रुपये काढून घेतले आणि एका सावकाराचा वेष करून एका उत्तम घोड्यावर बसून केरळ राज्यांत जाण्यासाठीं निघाला.

त्यानें केरळच्या राजधानींत मुख्य रस्त्यावर कोतवालाच्या कचेरीसमोर एक मोठा वाडा भाड्यानें घेतला आणि सावकारीचा धंदा सुरु केला. लवकरच त्याची कोतवालाशीं चांगली मैत्री जमली. बिरबल कोतवालाला नेहमीं या ना त्या कारणानें आपल्या घरीं बोलावून मेजवान्या देऊं लागला. कोतवालाची त्याच्यावर इतकी मर्जी झाली कीं त्याच्याकडून बिरबल जें पाहिजे तें काम करवून घेऊं लागला. राजधानींत कोणी उत्तम गवई किंवा व्यापारी आला कीं कोतवाल त्याला बिरबलाकडे घेऊन येई व त्यांची ओळख करून देई. बिरबलपण पाण्यासारखा पैसा खर्च करून त्यांचा सत्कार करी.

एकदां कोतवालानें गांवांतल्या रंभा नांवाच्या एका प्रसिद्ध नर्तकीची बिरबलाशीं ओळख करून दिली. तिचें नृत्य पाहून बिरबल व पाहुणे मंडळी खूष झालीं. बिरबलानें तिला एक हजार रुपये देऊन तिला निरोप दिला. बिरबलाचें तें औदार्य पाहून ती सुंदर नर्तकी बिरबलाला म्हणाली–"महाराज! पोटासाठीं मनुष्याला हा नीच धंदा करावा लागतो. आपल्या सारख्या थोरा मोठ्यांचा आश्रय मिळाला तर हा नरकवास सुटेल."

बिरबलानें तिला तिच्या स्वतःच्या वाड्यांत रहायला सांगितलें आणि म्हणाला–"कोणी विचारलें तर सांग, मी ठेवून घेतलें आहे!"

त्यानंतर बिरबल तिच्या घरीं नित्य नियमितपणें जाऊं येऊं लागला. तिचें बिरबलावर पतिव्रता स्त्रीसारखें प्रेम होतें. बिरबल निघाला कीं तिचे डोळे भरून येत व बिरबल येण्याची वेळ झाली कीं ती त्याची वाट पहात तासन तास उभी राही. एक दिवशीं कोतवालानें बिरबलाला विचारलें–"तिच्याशीं लग्न कां करून घेत नाहींस?"

"उत्तम कुळांत जन्मलेली कोणी असेल तर तिच्याशीं लग्न करून घेण्यास मला हरकत नाहीं." बिरबल म्हणाला.

त्याप्रमाणें कोतवालानें एक चांगला संबंध जुळवून आणला. मुलगी कुलीन घराण्यांत जन्मलेली होती. बिरबल तिच्याशीं लग्न करून घेण्यास तयार झाला. त्या मुलीचें नांव मनोरमा होतें. दोघांचें लग्न झालें.

बिरबलानें बायकोच्या प्रेमाची परीक्षा घेण्यासाठीं तिला नाना प्रकारें कष्ट द्यायला सुरवात केली. ती सर्व सहन करीत गेली. एकदां त्यानें एक कोहाळा फोडून त्यांत गुलाल भरला व तें एका चादरींत गुंडाळून घरीं आला आणि एका पेटींत त्यानें तो ठेवून दिला. बायकोनें तें पाहून विचारलें– "हें काय ठेवलें आहे तुम्ही?"

बिरबल तिला हळूच कानांत म्हणाला– "हें पहा उगीच बोभाटा करूं नकोस. राजकुमाराचें मुंडकें आहे. कोणाजवळ बोललीस तर तुझें डोकें कापून त्यांच्या-बरोबर पेटींत ठेवून देईन."

कांहीं वेळानें बिरबल बाहेर गेल्यावर ती मोठमोठ्यानें ओरडूं लागली– "वांचवा, हो वांचवा!"

कोतवालाला ती बातमी लागतांच तो धांवत आला आणि "काय भानगड आहे?" विचारूं लागला.

"काय असणार? तुम्ही एका लबाडाशीं माझें लग्न करून दिलेंत! तो इतके दिवस नुसता छळत आला आणि आतां जीव घेण्याची धमकी देऊन गेला आहे. अहो, त्यानें राजकुमाराचें मुंडकें घरांत आणून ठेवलें आहे व बजावून सांगून गेला आहे कीं ही गोष्ट या कानाची त्या कानावर गेली तर माझें मुंडकें पण त्याच्या शेजारीं जाऊन पडेल." मनोरमानें सर्व सांगून टाकलें.

तें ऐकून कोतवालानें बिरबलाला धरून घेऊन यायला शिपाई पाठविले. शिपायांनीं बिरबलाला धरून कोतवालासमोर उभें केलें.

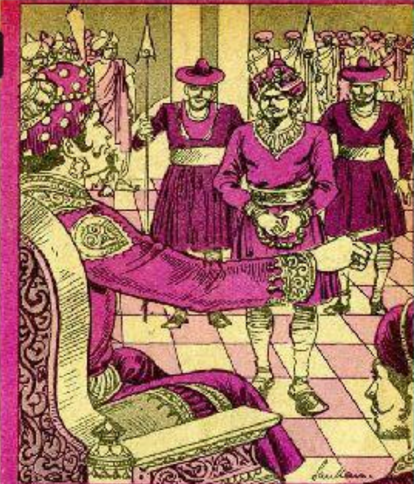
"हें सर्व कशासाठीं? मी काय अपराध केला?" बिरबलानें विचारलें.

"तोंड बंद कर, मूर्खा! तूं इतका नीच असशील असें नव्हतें मला वाटलें. फांशीची शिक्षा मिळेल तेव्हां कळेल सर्व!" असें सांगून कोतवाल त्याला घेऊन राजाकडे गेला व म्हणाला–"महाराज! हा खुनी आहे! यानें राजकुमाराचा खून केला आहे व त्याचें मुंडकें आपल्या घरांत पेटींत बंद करून ठेवलें आहे. त्यानें आपल्या बायकोला धमकी दिली आहे कीं तिनें ही गोष्ट कोणाला सांगितली तर तिची गत पण तीच होईल." कोतवाल म्हणाला.

राजानें चवकशी बिलकुल केली नाहीं व हुकुम सोडला कीं त्या दुष्टाला ताबडतोब फांशी देण्यांत यावी.

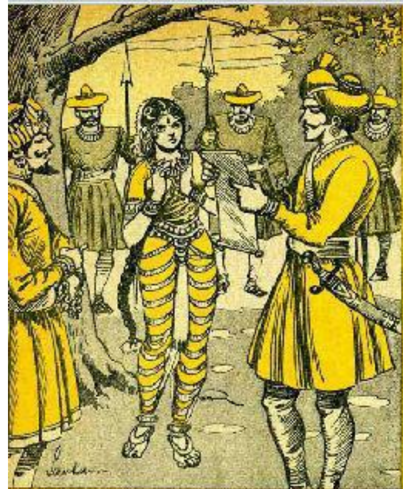
कोतवालानें बिरबलाला वध्यस्थानीं नेण्यास शिपायांना हुकुम दिला.

वाटेंत बिरबलाला त्याचा एक नोकर भेटला. त्याला बिरबल म्हणाला–"घरीं जाऊन तूं आपल्या मालकिणीला सांग कीं मला फांशी द्यायला घेऊन चालले आहेत. ती काय म्हणते तें मला लवकर येऊन सांग!"

नोकरानें मालकिणीला जाऊन सांगितलें. मनोरमा म्हणाली–"मला काय त्याच्याशीं करावयाचें आहे? करावें तसें भरावें!"

नोकरानें, मालकीण जें कांहीं म्हणाली तें जसेंच्या तसें मालकाला येऊन सांगितलें. तेव्हां बिरबलानें पुन्हां तोच निरोप रंभा नर्तकीला जाऊन सांगायला सांगितलें. तो निघून गेल्यावर बिरबलानें कोतवालाला रंभा नर्तकीच्या घरावरून घेऊन जायला विनंति केली. कोतवाल त्याला कबूल झाला. तो

बिरबल व शिपाई रंभा नर्तकीच्या घराजवळ पोंचले तेव्हां ती दरवाज्यांत वाट पहात उभी होती. तिनें कोतवालाकडून बिरबलावर काय आरोप आहे हें विचारून घेतलें. कोतवालाच्या हातांत दोनशें रुपये देऊन ती म्हणाली–"आपण एक तासभर या झाडाखालीं थांबावें. एका तासानंतर मी आलें नाहीं तर राजाज्ञेप्रमाणें करावें."

कोतवाल त्या गोष्टीस कबूल झाला.

रंभा उत्तमोत्तम वस्त्रें धारण करून राजाच्या दर्शनास गेली. राजा तिचें सौंदर्य पाहून चकित झाला. त्यानें विचारलें–"काय पाहिजे तुला? बोल, तूं मागशील तें द्यायला तयार आहें."

रंभा म्हणाली–"दया करून सावकाराला दिलेली शिक्षा माफ करण्यांत यावी." राजाला बिरबल कोण? त्यानें कोणता अपराध केला होता व त्याला कोणती शिक्षा करण्यांत आली होती हें कांहींच आठवलें नाहीं. त्यानें क्षमा करून तसा हुकुम लिहून दिला. तो हुकुम पाहून कोतवालानें बिरबलाला सोडलें.

रंभा बिरबलाला घेऊन आपल्या घरीं गेली. घरीं गेल्यावर तो रंभेला म्हणाला–"तूं इतकी कशाला घाबरलीस? तें सर्व एक नाटक होतें. आतां मी स्वदेशीं परत जातों. लवकर परत येऊन मग तुला बरोबर घेऊन जाईन."

प्रथम ती घाबरली व सर्व प्रसंग कळल्यावर तिनें बिरबलाला परत जायला परवानगी दिली. दिल्लीला जाऊन त्यानें बादशाहाच्या दरबारांत निवेदन केलें कीं केरळच्या राजानें जें मागितलें तें सर्व केरळमध्येंच आहे."

"काय तें! ऐकूं तर दे!" अकबरानें विचारलें.

"केरळ राजधानींत सर्व आहे. आपण मला अधिकारपत्र लिहून द्यावें. मी केरळच्या राजधानींत जाऊन राजाला त्याला हवें असलेलें दाखवितों." बिरबल म्हणाला. त्याप्रमाणें अकबरानें अधिकारपत्र लिहून दिलें. बिरबल थाटामाटानें सर्व तयारी करून केरळच्या राजाकडे आला आणि बादशाहाचें अधिकारपत्र त्याला दिलें. तेव्हां केरळच्या राजानें त्याला विचारलें–"कोठें आहेत?"

"आतां आणून दाखवितों." असें सांगून बिरबलानें रंभा नर्तकीला बोलावून घेऊन यायला सांगितलें. ती आल्यावर बिरबल म्हणाला–"या कोतवालाच्या कचेरीसमोर एक सावकार रहात असे. दोघांची परस्परांशीं चांगली मैत्री होती. त्यानेंच मनोरमेचें सावकाराशीं लग्न करून दिलें. ती उत्तम कुळांत जन्मली होती. तिच्या पातिव्रत्याची परीक्षा घेण्यासाठीं सावकारानें एक कोहळा फोडून त्यांत गुलाल भरला व तें राजकुमाराचें मुंडकें असें सांगून एका पेटींत हिच्या समोर ठेवलें. परंतु हिनें नवऱ्याला वांचविणें तर दूरच. कोतवालाला बोलावून त्या सावकाराला फांशीची शिक्षा देवविली. शिक्षा होण्यापूर्वी भेटण्यासाठीं सावकारानें हिला बोलाविलें पण ही आली नाहीं. अशी ही उच्च कुळांत जन्मलेली

नीच स्त्री आहे." राजाला ती गोष्ट मानावी लागली.

नंतर रंभा नर्तकीकडे बोट दाखवून बिरबल म्हणाला–"आतां या रंभा नर्तकीची गोष्ट ऐका. नृत्य गान करून हिचा उदर निर्वाह चालतो. परंतु हिचें त्या सावकारावर खरें प्रेम होतें. सावकाराला फांशीची शिक्षा झाली असल्याचें कळल्यावर ही आपल्याकडे आली व शिक्षा माफ करवून घेऊन तिनें सावकाराला वांचविलें. ही नीच कुळांतली उत्तम स्त्री!"

राजाला ती गोष्ट मान्य झाली.

"तिसरा कुत्रा! हा आहे, आपल्या समोर उभा!" असें सांगून बिरबलानें कोतवालाकडे बोट दाखविलें.

कोतवाल तें ऐकून बिरबलाला मारायला धांवला. "थांब! मी हें सिद्ध करून दाखवूं शकेन! कुत्रें खायला घालणाऱ्यासमोर लांगूल चालन करतें. हा देखील सावकाराकडून पैसे मिळत होते तों पर्यंत त्याच्या समोर लांगूलचालन करीत राहाला. मनोरमेकडून राजपुत्राच्या मुंडक्याची गोष्ट कळतांच यानें राजाकडून इनाम मिळेल या आशेनें सावकाराला धरून आपल्यासमोर आपराधी म्हणून हजर केलें. गल्लींत उष्टीं हाडें चघळणाऱ्या कुत्र्यचीं कामें हीं नव्हेत काय?"

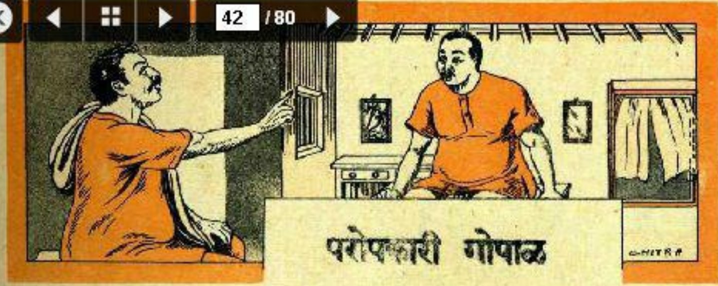
राजानें त्या गोष्टीसहि मान्यता दिली.

"सिंहासनावर बसणारें गाढव तुम्हांला पाहिजे आहे. राजकुमाराच्या मुंडक्याची गोष्ट ऐकतांच खून झाला आहे कीं नाहीं या गोष्टीची चवकशी केल्याशिवायच कोणी राजानें अपराध्याला फांशीची शिक्षा सांगितली तर शिक्षा देणाऱ्याला सिंहासनावर बसणारें गाढव नाहीं म्हणावयाचें तर काय म्हणावयाचें?" बिरबलानें राजाला विचारलें.

राजा निरुत्तर झाला. बिरबल म्हणाला—"तो सावकार हा आहे आपल्या समोर उभा, आज अकबर बादशाहाचा दूत म्हणून." राजानें त्यानंतर बिरबलाच्या चातुर्याची प्रशंसा केली व निरोप देतांना त्याला अनेक वस्तु उपहार म्हणून दिल्या.

बिरबल रंभा व मनोरमा यांना बरोबर घेऊन दिल्लीला गेला. अकबरानें बिरबलाची पाठ थोपटली व त्याला एक जहागीर बक्षिस म्हणून दिली. कारण तो एका अग्निदिव्यांतून सुटून आला होता.

परोपकारी गोपाळ

गोपाळच्या गांवीं व्यंकटेश नांवाचा एक गृहस्थ रहात असे. गोपाळच्या कर्तृत्वशक्तीवर त्याचा पूर्ण विश्वास होता. कोणी गोपाळची निंदा केलेली त्याला मुळींच खपत नसे. त्याच गांवीं कृष्णाजी नांवाचा दुसरा एक गृहस्थ रहात असे. व्यंकटेश व कृष्णाजी बराच वेळ इकडच्या तिकडच्या गप्पा करीत बसले असतां व्यंकटेशनें गोपाळच्या कर्तृत्वशक्तीच्या अनेक गोष्टी सांगितल्या. तेव्हां कृष्णाजी म्हणाला—"हें पहा, तुझा गोपाळ असेल पटाईत याना त्या कामांत; पण मी सांगतों तें काम त्याच्या हातून होणें शक्य नाहीं. तूं कबूल करायला तयार नसलास तर आपली पैज! मी हारलों तर पन्नास रुपये देईन. तूं हारलास तर तूं दिले पाहिजेस."

"हें बघ तूं किंवा इतर कोणी जें काम करूं शकेल. तें गोपाळ नक्कीच करूं शकेल व जास्त सफाईनें करूं शकेल. तूं ही गोष्ट खोटी करून दाखविलीस तर तूं म्हणतोस तसे पन्नास रुपये द्यायला मी तयार आहें." व्यंकटेश म्हणाला.

"मी विचारतों, तुझ्या गोपाळला चोरी करतां येईल का?" कृष्णाजीनें विचारलें व व्यंकटेश काय उत्तर देतो याची वाट पाहूं लागला.

तें ऐकून व्यंकटेश थक्कच झाला. त्याला काय उत्तर द्यावें हेंच सुचेना. कृष्णाजीकडून पैज जिंकायची तर गोपाळ चोरी करण्यांत पटाईत आहें, हें सांगावें लागेल. नाहीं म्हणावें तर पैज घालवून पन्नास रुपये द्यावे लागणार. तो मोठ्याच पेंचांत पडला.

परंतु शेवटीं पन्नास रुपये द्यावे लागले तरी देऊन मोकळे व्हायचें असें त्यानें ठरविलें. तो घरांत गेला व त्यानें पेटींतुन पन्नास रुपये काढून कृष्णाजीला देऊन टाकले.

व्यंकटेश जवळ तेवढेच काय ते सांठवलेले पैसे होते. त्याच्या बायकोच्या धाकट्या बहिणीचें लग्न जवळ आलें होतें व नवीन कुड्या करण्यासाठीं त्याच्या बायकोनें तेवढे पैसे जमा करून ठेवले होते. आणखी फक्त दहा रुपयेच काय ते कमी पडत होते. परंतु पैज हारल्यामुळें ते पन्नास रुपये गेले. त्यानें बायकोला ती गोष्ट सांगितली नव्हती. दुसऱ्यादिवशीं बायकोनें दहा रुपये आणून दिले व म्हणाली– "झाले पुरे साठ रुपये, आतां कुड्या घेऊन या जाऊन सोनाराकडून!"

व्यंकटेशला आदल्या दिवशीं पैजेंत हारलेल्या पन्नास रुपयांची गोष्ट सांगावी लागली. बायकोला भयंकर राग आला त्या मूर्खपणाचा व तोंडाला आलें तें ती बोलली. बायकोची आई म्हणजे व्यंकटेशची सासू मुलीकडे कांहीं दिवस रहायला म्हणून आली होती. तिनें तें सर्व ऐकलें आणि म्हणूं लागली हा आहे कोण मेला गोपाळ? आग लागो त्याच्या मोठेपणाला. त्याच्या नांवावर घर लुटलें गेलें आमचें आणि मोठेपणा त्याला?"

व्यंकटेशची आई म्हणाली–"आई! तूं नको कांहीं बोलूंस त्या थोर पुरुषाला. अहो तो आहे एक महात्मा!" महात्मा व्हायला निघाले आहेत त्यांना काय म्हणायचें?

"म्हणे महात्मा! पण त्याच्यामुळेंच नाहीं का सर्व रुपये गेले. पन्नास रुपये फुकटांत येतात का?" व्यंकटेशच्या सासूनें रागाच्या भरांत जांवयावर खूप तोंडसुख घेतलें.

व्यंकटेशच्या शेजारणीची मुलगी त्यावेळीं व्यंकटेशच्या घरीं होती. तिनें सर्व जाऊन सांगितलें गोपाळच्या बायकोला. मीनाक्षीला तें ऐकून फार वाईट वाटलें. तिनें नवऱ्याला सर्व जाऊन सांगितलें आणि म्हणाली–"पहा. लोक तुमच्या या उपकारांची फेड कशी करीत आहेत ती! तुमच्यासाठीं म्हणून व्यंकटेशला ही पन्नास रुपयांची खोट कां बसावी?"

गोपाळ म्हणाला–"मला तरी कोठें माहीत आहे, काय झालें तें? चवकशी करतों जाऊन! गेले कित्येक दिवस मी त्याला भेटलो देखील नाहीं."

"व्यंकटेशची बायको व सासू दोघींनी गांवभर ओरडा केला आहे. जाऊन विचारून तर या एकदां!" मीनाक्षी म्हणाली.

गोपाळ लगेच व्यंकटेशच्या घरीं गेला. तो एका कोपऱ्यांत दुःखी मनानें बसला होता. गोपाळनें त्याला सर्व विचारून घेतलें आणि म्हणाला–"जें झालें तें झालें, तुझ्या बायकोला कुड्या मिळाल्या कीं झालें!"

पण व्यंकटेश म्हणाला–"हें पहा, मी तुझें दानधीन घ्यायला तयार नाहीं बरं का!"

"अरे तें तूं सांगायला हवें का? होणार नाहीं. बरें तर येतों, पुन्हां भेटेन उद्यां परवां!" असें सांगून गोपाळ निघून गेला.

गोपाळला कृष्णाजीचें घर माहीत होतें. रात्रीं एक काळें कांबळें पांघरून व डोक्याला एक काळें फडकें बांधून गोपाळ कृष्णाजीच्या घरीं गेला. त्यानें एक सुरा बरोबर घेतला होता.

अपरात्रीच्या वेळीं दारावर थाप ऐकून कृष्णाजीनें "कोण?" म्हणून विचारीत दार उघडलें. गोपाळनें लगेच त्याला सुरा दाखविला आणि आवाज बदलून म्हणाला—"बोललास तर सुरा भोसकीन!"

कृष्णाजीच्या सर्व अंगाला भीतीनें घाम सुटला व त्याची बोबडीच वळली. गोपाळनें प्रथम आंतून कडी लावून घेतली आणि कृष्णाजीला म्हणाला—"दाखव, तुझी पैशांची पेटी!"

कृष्णाजीनें कांपऱ्या हातांनीं पेटी आणून दिली. "बरें मी येतों. ओरडा झाला तर तुझें प्रेत चवाठ्यावर टांगून ठेवीन!" असें सांगून गोपाळ दार उघडून व पेटी घेऊन निघून गेला.

कृष्णाजीनें आपल्या बायकोला जागी करून घडलेल्या चोरीचें वर्णन करून सांगितलें.

ती म्हणाली—"पापाचा पैसा पचतो का? गोपाळचाच कोणी मित्र चोर असेल. त्यानें तुझ्या पैजेची गोष्ट ऐकून तुझी खोड मोडण्यासाठीं केली असेल ही चोरी. दोनशें रुपये होते पेटींत! त्याशिवाय सर्व दागिने! उपाशी मरण्याची वेळ येऊन पडली आहे!"

दुसऱ्या दिवशीं गोपाळ कृष्णाजीच्या घरून आणलेली पेटी एका पंच्यांत बांधून घेऊन व्यंकटेशच्या घरीं गेला आणि म्हणाला—"चल, जरा कृष्णाजीच्या घरीं जाऊन येऊं. त्यानें पैज जिंकली म्हणून तूं पैसे दिलेस म्हणतोस. पण त्यानें नव्हें तूं पैज जिंकली आहेस मी हें सिद्ध करून दाखवणार आहें."

व्यंकटेशला तें सर्व कांहीं कळलें नाहीं. तो गोपाळच्याबरोबर मुकाट्यानें कृष्णाजीच्या घरीं गेला.

कृष्णाजीचें तोंड उतरलेलें होतें. गोपाळनें वरकरणी सहानुभूतीच्या स्वरांत त्याला विचारलें—"काय रे बाबा, असा कां बसला आहेस? काय झालें तरी काय?"

"अहो गोपाळराव, आतां काय सांगूं? अहो, रात्रीं एक चोर दार ठोठावून घरांत शिरला व सुरा दाखवून आमची दागिन्यांची व पैशाची पेटी घेऊन गेला!" कृष्णाजी दीर्घश्वास सोडून म्हणाला.

"मेहनतीची कमाई असेल तर कोठें जाईल? मी पकडून देईन चोराला. तूं बेफिकीर रहा. पण मी आज आतां आलों आहे दुसऱ्याच एका कामासाठीं. काल तूं व व्यंकटेश दोघांनी ऐक पैज लावली होती म्हणें. तूं पैज जिंकलीस व व्यंकटेश-कडून पन्नास रुपये घेतलेस. खरें आहे

ना हें ? तुझें अभिनंदन करायला आलों होतों " गोपाळ म्हणाला.

" होय, सर्व खरें आहे. पण अभिनंदन कसलें करतो आहेस ? आपला तो शहाणपणाच मला भोंवला आहे. पन्नास रुपये मिळविले आणि घालवून बसलों आहें, सहाशें ! "

गोपाळनें पेटी काढून दाखविली आणि विचारलें—" हीच पेटी का ? "

कृष्णाजी चकित होऊन गोपाळकडे पाहूं लागला. म्हणाला—" होय, हीच पेटी ! पण तुम्हाला कशी काय ही मिळाली ? "

" रात्रीं मीच नाहीं का घेऊन गेलों ? म्हणजे पैज तूं नाहीं जिंकलीस, व्यंकटेशनें जिंकली, हें दाखवायचें होतें मला. म्हणून तूं त्याच्याकडून जे पन्नास रुपये पैजेचे जिंकले होतेस ते प्रथम परत दे आणि त्यानें पैज जिंकली म्हणून पैजेचें म्हणून आणखी पन्नास रुपये दे. म्हणजे एकूण शंभर रुपये काढून दे बघूं मुकाट्यानें. उघड पेटी. पेटींत तेवढे रुपये खात्रीनें असतील, माझ्याजवळ किल्ली नाहीं."

कृष्णाजीनें आपल्या किल्लीनें कुलुप उघडून पाहिलें. पेटींतल्या सर्व वस्तु जशाच्या तशा होत्या. त्यानें शंभर रुपये काढून व्यंकटेशला दिले.

व्यंकटेश म्हणाला—" मित्रा ! आपण एका फुकटच्या पैजेखातर रुपये घालवून बसलों होतों. तुझे पैसे घेऊन मी काय करूं ? माझे पैसे दिलेस कीं झालें माझें काम ! " व्यंकटेश म्हणाला.

कृष्णाजी खजील झाला. कारण त्यानें व्यंकटेशला फसवून त्याचे पैसे घेतले होते. त्यानें दोघांची माफी मागितली.

तोंडावरचें पीक

एका गांवीं शंभू नांवाचा एक गरीब मजूर रहात असे. एकदां आठवडाभर दाढी केली नसल्यामुळें त्याचे चार आणे पैसे वांचले. त्यानें विचार केला असेच वर्षभर दाढीचे केस वाढवले तर दहा बारा रुपयांची बचत होईल. बायकोला एक लुगडें विकत घेतां येईल.

त्याची बायको गरोदर होती व माहेरी बाळंतपणाला गेली होती. बाळंत झाल्यावर ती घरीं परत आली व नवऱ्याची वाढलेली दाढी पाहून तिनें थोडेसे डोळे वटारून विचारलें—" हें हो काय ? "

त्यानें सरळ उत्तर देण्याचें बराच वेळ टाळलें. पण बायको हट्टालाच पेटली तेव्हां तो म्हणाला—" कोणतेंहि काम कोणी फुकट करतो का ? कांहीं तरी लाभ होईल म्हणून मी करीत आहें."

" दाढी वाढवल्यानें कसला आला आहे फायदा ? " बायकोनें विचारलें.

तो म्हणाला—" अग ! " तुला नाहीं तें कळावयाचें ! अग हें तोंडावरचें पीक आहे. हें पीक विकलें तर पैसे मिळणार नाहींत का ?

" केवढ्याला विकणार आहां हें पीक ? " बायकोनें विचारलें.

" आणखी कोणी घेतलें नाहीं तर राजा तरी घेईलच. तुला किती दि... पासून एक लुगडें घ्यावें म्हणतो आहे (?). ह्या पिकाची किंमत एक साडी घ्यायला पुरेल एवढी मिळाली तरी काम भागेल ! " शंभू म्हणाला.

दोघां नवराबायकोचें तें बोलणें राजा व मंत्री आड उभे राहून ऐकत होते. ते दोघे

वेष पालटून प्रजेच्या गरजांची माहिती मिळावी म्हणून संवयीप्रमाणें त्या दिवशीं राजधानींत फिरत होते.

राजानें दुसऱ्या दिवशीं शंभूला बोलावून आणण्यासाठीं एका शिपायाला पाठविलें. त्या वाढलेल्या दाढीनें कसें जायचें, शंभूला हा विचार पडला. पण काय करणार राजाचा हुकुम, त्याला जावें लागलें.

दरबारांत फक्त राजा व मंत्रीच होते. शंभूनें दोघांना नमस्कार केला. मंत्र्यानें त्याला विचारलें—"कायरे! हें तोंडावरचें पीक विकणार का?" तें ऐकून शंभू चपापला. त्याला या गोष्टीचें आश्चर्य वाटलें कीं थट्टेथट्टेंत आपण बायकोला जें म्हटलें, अगदीं तेंच मंत्री विचारतो आहे हें कसें झालें? धीर करून म्हणाला—"महाराज! मी बायकोच्या मनाचें समाधान करून देण्यासाठीं तें बोललों होतों. आपण ती चूक माफ करावी." असें म्हणत त्यानें राजाचे पाय धरले.

"घाबरूं नकोस मी तुझी चूक दाखविण्यासाठीं तें विचारलें नाहीं. खरोखरींच तुझ्या तोंडावरचें पीक मला विकत घ्यावयाचें आहे." मंत्री म्हणाला.

शंभूला तरीदेखील तें खरें वाटलें नाहीं. तो खरें सांगण्यासाठीं म्हणाला—"दाढीचे पैसे वांचले तर ते बायकोला एका साडीला पुरतील म्हणून मी दाढी वाढविली होती. तोंडावरचें पीक हें मी निव्वळ थट्टा म्हणून म्हटलें होतें. महाराज! माफ करा, गरिबाला!"

"कांहीं असो तूं दाढी वाढविलीस पैशासाठीं. बोल, किती पैसे पाहिजेत तुला या दाढीची किंमत म्हणून?" मंत्र्यानें विचारलें.

दंड करण्याचा हेतू नाहीं हें शंभूला कळलें होतें तरी दाढीची किंमत सांगायला त्याचें मन धजत नव्हतें. शेवटीं हिंमत करून तो म्हणाला—"दहा रुपये!"

मंत्र्यानें ताबडतोब दहा रुपये काढून दिले आणि त्याला न्हाव्याकडे जायला सांगितलें. केस कापून दाढी करून आल्यावर मंत्र्यानें त्याला धोतरउपरणें व त्याच्या बायकोला साडी व चोळी साठीं खण देऊन निरोप दिला.

तो आनंदानें घरीं परत गेला. त्यानें पैसे व कपडे बायकोला दिले.

"तुमच्या या दाढीची किंमत राजानें एवढी दिली?" त्याच्या बायकोला त्याच्या बोलण्यावर विश्वासच बसेना.

"दाढी म्हणूं नकोस! तोंडावरचें पीक म्हण. तुला थट्टा वाटली होती. पण पहा हें पीक विकत घ्यायला स्वतः राजानें मला बोलविलें होतें. त्यानें किंमत विचारली व मी दहा रुपये मागितले. शंभर किंवा हजार मागितले असते तरी खात्रीनें मिळाले असते." शंभू म्हणाला.

होय ना, मग तूं दहाच कां मागितलेस? शंभर किंवा हजार मागितले असतेस तर

आयुष्यभर सुखांत राहतां आलें असतें." बायको म्हणाली.

या गोष्टीवर नवराबायकोचें भांडण झालें. शेजारच्या एका श्रीमंत गृहस्थाच्या बायकोनें तें ऐकलें व आपल्या नवऱ्याला जाऊन तें सर्व सांगितलें.

त्या श्रीमंताची दाढी व केस शिखांसारखे लांब सटक वाढलेले होते. म्हणून त्याला लोक वर्धकेश या नांवानें हांक मारीत. त्याला बायको म्हणाली—" ऐकलें का, शंभू आपली दाढी विकून राजाकडून दहा रुपये घेऊन आला आहे. राजा शंभर किंवा हजारपण द्यायला तयार होता. पण हा मूर्ख दहा रुपयांवर खूष होऊन आला आहे. यावर दोघां नवराबायकोचें भांडण झालें. त्याच्या एवढ्याशा दाढीला तोंडावरचें पीक हें नांव दिलें राजानें. मग तुमच्या दाढीला राजा काय नांव देईल कोणास ठाऊक! माझ्या मतें तुम्ही जाऊन हें तोंडावरचें पीक राजाला विकून टाकावें. चांगली किंमत मिळेल."

वर्धकेशाला बायकोचा सल्ला पसंत पडला. तरी एकदां मनाची खातरी करून घेण्यासाठीं तो शंभूला जाऊन भेटला आणि सर्व विचारून घेतलें. नंतर त्यानें घरीं येऊन दाढीला छान तेल लावून फणीनें विंचरून खूप सजवलें. नंतर छान कपडे घालून दरबारांत गेला.

राजा दरबारांतच होता. मंत्र्यानें वर्धकेशाला विचारलें—" काय हो, कसे काय आलांत ?"

" तसें विशेष कांहीं नाहीं तोंडावरचें पीक विकायला आलों आहें." असें सांगून वर्धकेश आपल्या दाढीवर हात फिरवूं लागला.

राजानें व मंत्र्यानें परस्परांकडे सार्थक स्मित करून एकदां पाहिलें. राजा मंत्र्याला म्हणाला—" तर मग ठरवा सौदा !"

" काय किंमत तुमच्या या पिकाची ?" मंत्र्यानें वर्धकेशाला विचारलें.

" तेल लावून विंचरून मोठ्या प्रेमानें मी हें पीक वाढविलें आहे. याची किंमत फार नाहीं, दहा हजार रुपये आहे." वर्धकेश म्हणाला.

" तुम्ही या तोंडावरच्या पिकाचा व्यापार बरेच दिवसांपासून करतां आहां असें दिसतें. चांगला अनुभव आहे आपल्याला. नाहीं तर काल एक मूर्ख आला होता. फक्त दहा रुपयेच मागितले त्यानें. पण एक गोष्ट माझ्या लक्षांत आली नाहीं. काय हो! तुम्ही इतके दिवस हा व्यापार करतां आहां, आणि राज्याच्या अधिकाऱ्यांना तें कळलें कसें नाहीं. या व्यापारांत तुम्हांला इतका फायदा होत गेला आणि तुमच्यावर कर बीर कसा काय लागला नाहीं. तुम्ही आजवर जो कर चुकवीत आलांत त्याबद्दल तुम्हांला एक हजार रुपयांचा दंड करण्यांत येत आहे."

वर्धकेश हात जोडून उभा राहाला व म्हणाला—" महाराज! माफ करा! मी व्यापार केला नाहीं. काल शेजारच्या माणसाकडून तोंडावरच्या पिकाची गोष्ट कळली म्हणून द्रव्यलोभानें मी हें तोंडावरचें पीक विकायला आलों होतों."

तें ऐकून दरबारी हंसूं लागले.

" कोणाला मदत करायला म्हणून राजा कांहीं ना कांहीं कारण काढीत असतो. तुमच्या सारखे मूर्ख लोभी या जगांत आहेत हे महाराजांना माहीत आहे. या खेपेस तुम्हांला माफ केलें. पण पुढें पैशाच्या लोभानें तुम्ही असें कांहीं केलेंत तर दंड भोगावा लागेल." मंत्र्यानें वर्धकेशला हें सांगून निरोप दिला.

तीन उपदेश

एका गांवीं राजू नांवाचा एक गरीब शेतकरी रहात असे. एक दिवशीं तो आपल्या बायकोला म्हणाला-"या गांवांत राहून दोन्ही पोटें भरतीलसें वाटत नाहीं. म्हणून मी परदेशी जाऊन नोकरी करण्याचा विचार करीत आहें. घरांत तुझ्या पोटापुरतें आहेच. थोडें शेत पण आहे. जें पीक येईल त्यावर भागव." असें सांगून तो दुसऱ्या दिवशीं निघून गेला.

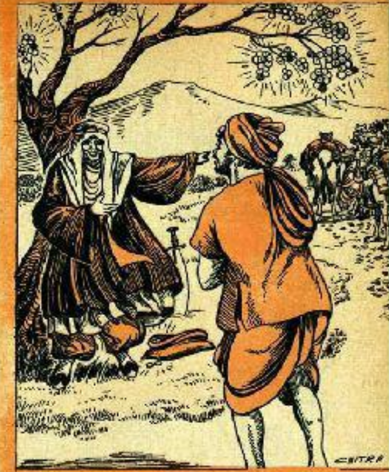
तो राजधानीच्या गांवीं जाऊन एका श्रीमंत माणसाच्या घरीं नोकरी करूं लागला. मालकानें त्याला अन्नवस्त्र देण्याचें कबूल केलें होतें. मालकीणपण स्वभावानें चांगली होती. म्हणून त्याला कोणत्याहि वस्तूची तूट किंवा कमतरता भासली नांहीं. महिना-अखेर मालक पगार देईल असें त्याला वाटलें होतें. पण महिना गेला, वर्ष संपलें व वर्षामागून वर्षें लोटलीं. वीस वर्षें झालीं तरी मालकानें पगाराचें नांव काढलें नाहीं किंवा यानें तोंड उघडून कधीं विचारलें नाहीं. एक दिवशीं तो आपल्या मालकाला जाऊन भेटला व म्हणाला-"मालक! आपल्या पदरीं इतके दिवस नोकरी केली आतां घरीं जाऊन यावें म्हणतो. हिशोब करून पगाराचे पैसे द्यावे."

मालक म्हणाला-"पगार ठरलाच नव्हता! तरी वाटखर्चाला म्हणून मी तुला तीन वराह देतो. आणि त्याहून जास्त किंमतीचे तीन उपदेश देतो. तूं ते गांठीला बांधून ठेव. तुला आयुष्यभर त्यांचा उपयोग होईल."

राजू काय बोलणार? निराश व निरुत्तर झाला. स्वतःची चूक त्याच्या लक्षांत आली. नोकरीवर लागला तेव्हांच पगाराची गोष्ट बोलून टाकली असती तर बरें झालें असतें असें त्याला वाटलें. आतां भांडण्यांत काय अर्थ असा विचार करून मालकानें सांगितलेले तीन उपदेश काय ते तरी ऐकून घ्यावे असा विचार करून व मालकानें दिलेले तीन वराह घेऊन म्हणाला-"मालक! आपले तीन उपदेश काय ते सांगावेत."

"नीट लक्ष देऊन ऐक हं!" असें सांगून मालक म्हणाला-"पहिला उपदेश हा कीं ज्या गोष्टीशीं तुझा संबंध नसेल त्याची चवकशीदेखील करूं नकोस. वाट चालत असतां मध्येंच दुसरी वाट लागली कीं तिकडे वळूं नकोस, हा दुसरा उपदेश व तिसरा उपदेश सर्वांत जास्त महत्वाचा आहे. रात्रीं तुला कोणत्याहि गोष्टीबद्दल राग आला तर सकाळपर्यंत राग आवर. रात्रींच रागाच्या भरांत कांहीं करूं नकोस."

राजूनें मालकाचा निरोप घेतला आणि आपल्या गांवीं निघाला. राजधानीबाहेर दोन मैल चालून गेल्यावर त्याला एका वाळक्या झाडाखालीं दहावीस उंट उभे दिसले. त्यांच्या पाठीवर मोहरांच्या पिशव्या होत्या. एक मनुष्य झाडावर चढून एकेक

मोहर काढून त्या वाळक्या झाडाला पानासारखी चिकटवीत होता. तें पाहून राजूच्या मनांत त्याला त्याचें कारण विचारावेंसें आलें. परंतु तेवढ्यांत त्याला मालकाचा पहिला उपदेश आठवला व तो कांहीं बोलल्याशिवाय पुढें निघून गेला. परंतु थोड्या वेळानें तो चार पावलें चालून गेला असेल, झाडावरच्या त्या माणसानें त्याला बोलाविलें आणि म्हणाला-"गेलीं कित्येक वर्षें मी हें वेड्यासारखें काम करीत आलों. पण आजपावेतों जो कोणी इकडून गेला त्या प्रत्येकानें मला हें काय असें विचारलें.

श्री. रा. म. सोनार

तूंच एक न विचारणारा दिसलास. प्रत्येक विचारणाऱ्याचा मी शिरच्छेद केला. त्यांचीं मुंडकीं हीं पहा, पलीकडे पडली आहेत. मला जो कोणी विचारणार नाहीं त्याला या उंटावरचें सर्व धन देऊन मोकळें होण्याचें मी ठरविलें होतें. आज तूंच तसा एक भेटलास. आज पासून हें सर्व धन तुझें." असें सांगून त्यानें राजूला सर्व उंट हांकून न्यायला सांगितले.

राजू आनंदानें उंट घेऊन निघाला. त्याचें भाग्य उदयाला आलें. सतत वीस वर्षे मेहनत करूनदेखील त्याला कांहीं मिळालें नव्हतें. आणि एका दिवसांत एवढें मोठें धन! तो आपल्याबरोबर वीस उंट हांकून घेऊन चालला. त्याला वाटेंत तिघे जण भेटले. ते सोन्याच्या मोहरा चाळीस उंटांवर लादून कोठें तरी चालले होते. त्यानें त्यांना विचारलें–"कोठें चाललां आहां हो?"

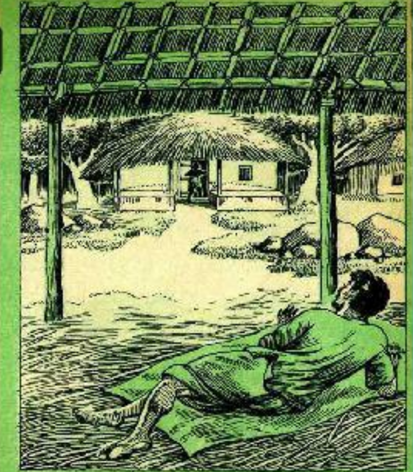
"आम्ही चाललों आहों एका मोठ्या बंदराकडे!" ते म्हणाले.

राजू त्यांच्याबरोबर पुढें निघाला. एका जागीं ती वाट दुसऱ्याच दिशेला फुटलेली दिसली. एक जण राजूला म्हणाला "या वाटेनें जाऊं या! प्यायला शिंदी मिळेल!" पण त्याच वेळीं राजूला त्याच्या मालकानें दिलेला दुसरा उपदेश आठवला–"कोठें जात असतां आपली वाट सोडून दुसऱ्या मार्गावर पाऊल टाकूं नये!" पहिला उपदेश फायद्याचा झालाच होता. म्हणून दुसऱ्या उपदेशाप्रमाणें वागायचें त्यानें ठरविलें.

तो गेला नाहीं तेव्हां ते लोक म्हणाले–"तर मग आम्ही जाऊन येतों. तुम्ही उंटावर थोडें लक्ष ठेवा!" असें सांगून ते निघून गेले.

ते शिंदी पीत असतां कोणत्या तरी कारणावरून कांहीं लोकांनीं त्यांच्यावर मारहाण केली आणि त्यांच्या जवळ जें कांहीं होतें तें लुटून घेऊन निघून गेले. कांहीं वेळानें दुसऱ्या दारू पिणाऱ्यांनीं शिंदीच्या दुकानावरून येऊन राजूला सांगितलें कीं तुमचे मित्र ठार झाले.

राजू आपल्या उंटांबरोबर त्यांचे तें चाळीस उंट देखील घेऊन निघाला. त्यानें उंटांना चरायला सोडलें आणि घरीं गेला. त्यानें दार ठोठावून पाहिलें. बायकोनें येऊन दार उघडलें, पण तिनें नवऱ्याला ओळखलें नाहीं. तिनें विचारलें–"कोण तुम्ही? काय पाहिजे तुम्हांला?"

राजूनें पण स्वतःची खरी ओळख दिली नाहीं व म्हणाला–"मी एक परदेशी आहें. आजची रात्र येथें काढून मग जाईन पुढल्या गांवीं." बायकोची गंमत करण्याची इच्छा होती त्याच्या मनांत.

"माझे धनी घरांत नाहींत. मी एकटी आहें घरीं. म्हणून घरांत नाहीं झोपतां यायचें आपल्याला. गोठ्यांत जाऊन झोपा. जेवायचें आहे का तुम्हांला?" राजूच्या बायकोनें विचारलें.

राजूनें होकार दिल्यावर त्याच्या बायकोनें साधी मीठ आकर खायला दिली. बायकोची ती वागणूक पाहून त्याच्या मनाचें समाधान झालें. त्यानें सकाळी ओळख देऊन तिला चकित करून सोडण्याचें ठरविलें होतें. तो गोठ्यांत जाऊन झोंपण्याचा प्रयत्न करूं लागला. पण त्याला झोंप येईना. त्याची नजर सारखी घराकडे होती.

काळोख पडल्यावर राजूला कोणीतरी पुरुष त्याच्या घरीं आल्याचा भास झाला. त्यानें दारावर थाप दिल्याबरोबर राजूच्या बायकोनें पुढें येऊन दार उघडलें. तो पुरुष आंत गेला व त्यानें दाराला आंतून कडी लावून घेतली. आतांपर्यंत पत्नीच्या

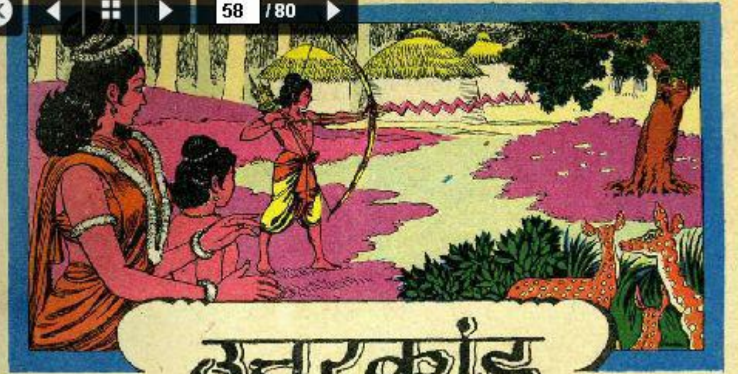
आचरणाविषयीं त्याच्या मनांत मुळीच शंका नव्हता. पण तो त्रयस्थ मनुष्य घरांत शिरलेला पाहून त्याला भयंकर राग आला व तो बायकोला ठार करण्याच्या विचारानें उठला. त्याला वाटलें कीं त्याच्या बायकोनें दुसरें लग्न करून घेतलें असावें. नाहीं तर तिनें मला बाहेर गोठ्यांत झोंपायला कां बरें सांगितलें असावें? दोघांचा शेवट केल्याशिवाय मनाला चैन पडायचें नाहीं. परंतु लगेच त्याला मालकानें दिलेला तिसरा उपदेश आठवला—रात्रीं कोणत्याहि गोष्टीबद्दल राग आला असेल तर त्याबद्दल जें करावयाचें तें दुसऱ्या दिवशीं करावें." म्हणून तो पुन्हां झोंपीं गेला.

सकाळीं उजाडल्यावर राजूची बायको एका तरुण मुलाबरोबर आली. तो तिला म्हणाला—"आई! सैंपाकाच्या भानगडींत पडूं नकोस. मी शेतावरून येतांना शेंगा घेऊन येतों. आपण थोड्या खाऊं व थोड्या त्या परदेश्याला देऊं." तो त्याचाच मुलगा होता. राजू परदेशांत गेला तेव्हां त्याची बायको गरोदर होती ही गोष्ट राजूला आठवली.

राजूला ही गोष्ट कळली तेव्हां मालकानें दिलेल्या तिसऱ्या उपदेशाचें महत्त्व त्याला कळलें. तो धांवत धांवत पुढें आला व त्यानें आपल्या मुलाला पोटाशीं धरलें व म्हणाला—"अरे वेड्या! शेंगा खाऊन किती दिवस जगणार? ईश्वर कृपेनें आयुष्यभर पुरेल एवढें धन लाभलें आहे."

राजूच्या बायकोनें नवऱ्याला ओळखलें त्या पुन्हां भेट झाल्याबद्दल व तो उंटांवर धन लादून घेऊन आला असल्याचें समजल्यावर तिला जो आनंद झाला तो काय वर्णावा? त्यानंतर त्यांचें पुढील आयुष्य सुखाचें गेलें.

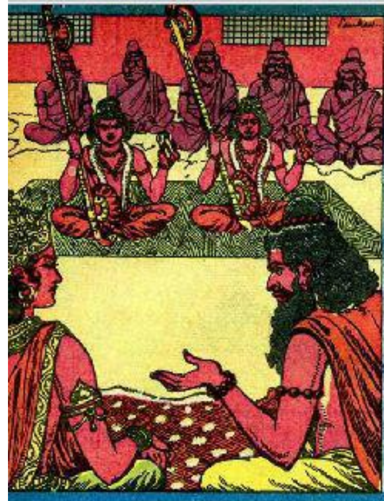
उत्तरकांड

दुसऱ्या दिवशीं सकाळीं लवण आहाराच्या शोधार्थ मधुपुराबाहेर गेला. त्यावेळीं शत्रुघ्न यमुना नदी ओलांडून मधुपुराच्या मुख्य द्वारावर येऊन थडकला.

दुपारीं लवण शिकार करून आणलेल्या जनावरांना घेऊन तेथें आला. तेथें शत्रुघ्नाला पाहून तो जोरानें हंसला व म्हणाला—"अरे माणसा! तूं स्वतः होऊन माझ्या आहारासाठीं चालून आला आहेस का? छान, छान! तरमग आज चांगलीच मेजवानी आहे!"

शत्रुघ्न म्हणाला—"लवणा! मी तुझा वध करण्यासाठीं आलों आहें. मी दशरथ महाराजांचा सर्वांत धाकटा मुलगा व मी रामचंद्राचा सर्वांत धाकटा भाऊ आहें. माझें नांव शत्रुघ्न. आज माझ्या हातीं तुला मरण आहे."

लवण हंसून म्हणाला—"माझे मामा रावण यांचा जेव्हां तुझ्या भावानें वध केला तेव्हांच मी त्याची पर्वा केली नाहीं. मोठमोठ्यांना मी लोळविलें आहें. तुझ्यासारख्यांना तर किड्यामुंगीसारखें चिरडून टाकीन. तूं माझ्याशीं युद्धाला आला आहेस नाहीं का? तर मग माझा पराक्रम पहा. मी आपलीं शस्त्रें घेऊन तुझ्या समाचारास येतों."

"म्हणजे एक थाप मारून समोरून निसटून जाणार आहेस म्हणतोस? पण मी तुला असा स्वस्तांत नाहीं सोडणार." शत्रुघ्न म्हणाला.

लवण दांत ओठ चावून झाडें मुळासकट उपटून शत्रुघ्नावर धांवला. शत्रुघ्नानें एका मागून एक सर्व वृक्ष तोडून टाकले. परंतु एक वृक्ष शत्रुघ्नाच्या डोक्यावर आदळला व तो बेशुद्ध होऊन पडला. तें पाहून लवणाला वाटलें कीं शत्रुघ्न गेला. म्हणून तो आपलें त्रिशूल आणण्यासाठीं प्रथम आंत गेला नाहीं आणि जनावरें खांद्यावर टाकून आंत जाण्याच्या प्रयत्नांत होता. परंतु तेवढ्यांत शत्रुघ्न शुद्धीवर आला व त्याची वाट अडवून आडवा उभा राहाला. त्यानें, रामानें दिलेला बाण धनुष्यावर चढवून लवणावर सोडला. त्या बाणांतून अग्निवृष्टि होत होती. तो बाण लवणाच्या छातींत मर्मस्थानीं लागला व लवण तत्काळ मरण पावला. शंकराचें त्रिशूल शंकराकडे परत जाऊन पोंचलें.

नंतर शत्रुघ्नानें मधुपुर नगरींत सैन्यानिशी प्रवेश केला आणि त्यावर राज्य करूं लागला. बारा वर्षें निर्विघ्नपणें राज्य केल्यावर रामाच्या दर्शनाचा विचार त्याच्या मनांत आला व तो लहानसें सैन्य घेऊन अयोध्येला निघाला. त्यानें वाटेंत वाल्मीकि मुनींच्या आश्रमांत मुक्काम केला.

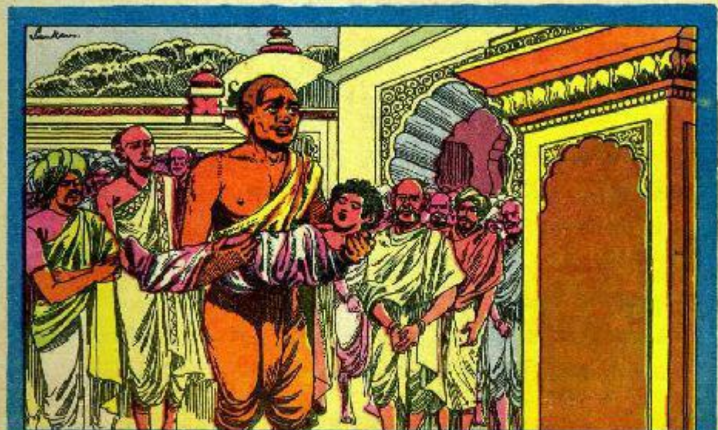
वाल्मीकि मुनींनीं शत्रुघ्नाचा सर्व प्रकारें आदर सत्कार केला. सैन्याच्या आतिथ्याची पण उत्तम व्यवस्था केली. जेवणें झाल्या-वर त्यांनीं वाल्मीकि रचित रामायणाचें श्रवण केलें. ती रामायण कथा चित्र-पटासारखी शत्रुघ्नाच्या डोळ्यासमोर उभी राहाली.

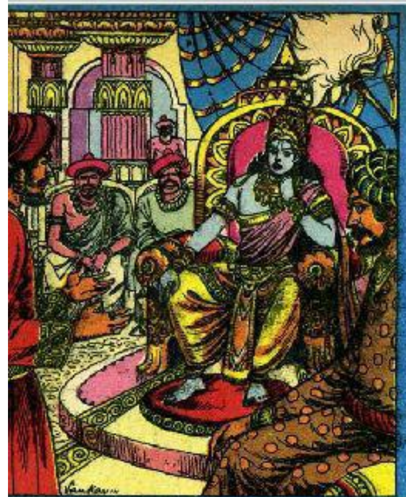
दुसऱ्या दिवशीं सकाळीं शत्रुघ्न वाल्मीकि मुनींचा निरोप घेऊन अयोध्येला निघाला. रामाचें दर्शन करून तो रामाला म्हणाला—"रामा! तुझ्या आज्ञेप्रमाणें मी लवण राक्षसाचा वध करून त्याच्या राज्यावर राज्य केलें. परंतु तुझें दर्शन होऊन बारा वर्षें लोटलीं. म्हणून तुझ्या दर्शनासाठीं आलो आहें."

राम प्रेमालिंगन करून म्हणाला—"शत्रुघ्ना! राजाला राज्य करावेंच लागतें. तुला भेटीला यावेंसें वाटेल तेव्हां येऊन खुशाल भेटत जा!" असें सांगून रामानें त्याला निरोप दिला. लक्ष्मण व भरत त्याला पोंचविण्यासाठीं त्याच्याबरोबर दूरवर गेले.

त्यानंतर कांहीं दिवसांनीं एक गरीब ब्राह्मण आपल्या पांच वर्षें वयाच्या मुलाचें प्रेत घेऊन राजवाड्याच्या सिंहद्वारासमोर आला व रडूं लागला. आपल्या एकुलत्या एका मुलाचें अकालीं मरण झाल्याचें सांगून तो म्हणाला—"ईक्ष्वाकु वंशाचें राज्य चालू असतां व रामासारखा राजा राज्य करीत असतां. ही गोष्ट घडावी याचें मला आश्चर्य वाटत होतें."

रामाला पण, ती गोष्ट कशी घडली हें कळेना. त्यानें वशिष्ठादिक मुनींना बोलावून कारण विचारलें. तेव्हां नारद म्हणाला—

"मला वाटतें कीं कोणी तरी शूद्र कोठें तरी तपश्चर्या करीत असावा. हें धर्मविरुद्ध आचरण आहे. म्हणून ब्राह्मणबालक अकालीं मरण पावला."

राम लक्ष्मणाला म्हणाला–"तूं त्या ब्राह्मणाचें सांत्वन करून त्या बालकाचें प्रेत तेलांत बुडवून ठेव." नंतर राम स्वतः पुष्पक विमानांत बसून अनुक्रमें पूर्व, पश्चिम व दक्षिण दिशांकडे गेला. दक्षिणेकडच्या एका सरोवराच्या काठीं एक मनुष्य शीर्षासन करून तपश्चर्या करीत असल्याचें रामाला आढळलें. तें दृश्य थोडें विचित्र होतें. राम विमानांतून उतरून त्या तपस्वी मनुष्याजवळ येऊन म्हणाला–"माझें नांव रामचंद्र. दशरथ महाराजांचा मी मुलगा. तुम्ही कोण व ही तपश्चर्या कोणत्या हेतूनें करीत आहां हें कृपाकरून सांगावें."

तो तपस्वी म्हणाला–"राजन्! मी एक शूद्र आहें. माझें नांव शंबूक असें आहे. सदेह मुक्ति मिळावी म्हणून मी तपश्चर्या करीत आहें."

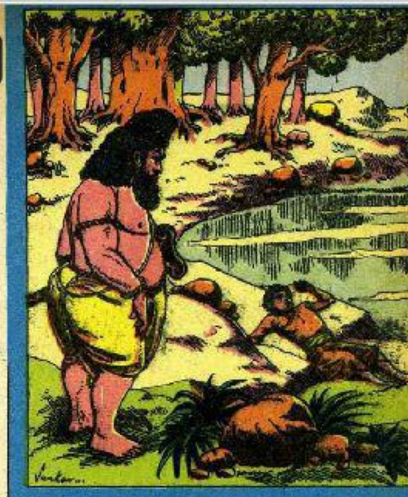
त्याचें बोलणें पुरें होण्यापूर्वीच रामानें तलवार उपसून त्याचा शिरच्छेद केला. देवांनीं पुष्पवृष्टि करून रामाचें अभिनंदन केलें आणि प्रगट होऊन म्हणाले–"तूं त्या शूद्राला स्वर्गप्राप्ति होऊं दिली नाहींस याबद्दल आम्ही तुझे आभारी आहों. माग, तुला पाहिजे तो वर!"

"अकाल मृत्यु आल्यानें मरण पावलेला ब्राह्मण बालक पुन्हां जिवंत व्हावा!" राम म्हणाला.

"शंबूक वध झाल्याबरोबर तो बालक जिवंत झाला आहे!" असें सांगून देव निघून गेले.

तेथून राम अगस्त्यमुनींच्या आश्रमांत गेला. मुनींनीं रामाचें आदरातिथ्य करून एक आभूषण रामाला भेट म्हणून दिलें. राम तें घेऊन म्हणाला–"मुनिवरेण्य! हें एक दिव्य आभूषण दिसतें आहे. हें आपणांकडे कसें काय आलें!" त्या प्रश्नाचें उत्तर म्हणून अगस्त्य मुनींनीं रामाला श्वेत याची कथा सांगितली:

"एक रान होतें. त्याचें क्षेत्रफळ शत सहस्र योजन होतें. त्यांत एक सहस्रयोजन विस्तीर्ण असें एक सरोवर होतें. त्या रानांत पशुपक्षी नव्हते. तलावानजीक एक आश्रम होता. त्या आश्रमांत मी गेलों. एक दिवसभर आश्रमांत राहून सकाळीं मी सरोवरावर गेलों. तेथें मला एक हृष्टपुष्ट माणसाचें प्रेत दिसलें. तें अगदीं चांगल्या स्थितींत होतें. तें प्रेत तेथें कसें काय आलें या विचारांत मी कांहीं वेळ उभा होतों. इतक्यांत आकाशांतून एक विमान खालीं उतरलें. त्यांत एक दिव्य पुरुष व त्याच्या सेवेका अनेक दिव्य स्त्री-पुरुष मला दिसले. त्यांचें नृत्य, गायन वादनादि चालू होतें. तो दिव्यपुरुष विमानांतून उतरला. त्यानें तें प्रेत खाऊन टाकलें व तोंड धुवून पुन्हां विमानांत जाऊन बसायला निघाला. माझ्या अंगावर अक्षरशः शहारे उभे राहाले.

तेव्हां मी पुढें होऊन त्याला विचारलें–"कोण तूं? असें अखाद्य कां खात आहेस! क्षुद्र प्राणी देखील हें खाद्य खात नाहींत."

त्या दिव्य पुरुषानें आपल्या पूर्वजन्माची कथा अशी सांगितली–

सुदेव नांवाच्या विदर्भ राजाच्या मुलाचें नांव श्वेत असें होतें. सुदेवाला दोन बायका होत्या. प्रत्येकीला एकेक मुलगा होता. मोठ्याचें नांव श्वेत व धाकट्याचें सुरथ असें होतें. वडील वारल्यावर श्वेत गादीवर बसला. त्यानें कित्येक वर्षें राज्य केलें. शेवटीं त्यानें

सुरथचा राज्याभिषेक करून दिला आणि स्वतः तपश्चर्या करण्यासाठीं रानांत निघून गेला. अनेक वर्षें तपश्चर्या करून त्यानें देह त्याग केला आणि ब्रह्मलोकीं गेला. ब्रह्मलोकीं त्याला पोटभर खायला मिळेना. तेव्हां तो ब्रह्मदेवाकडे गेला. त्यानें ब्रह्मदेवाला विचारलें कीं देवा! मी असें कोणतें पाप केलें आहे कीं ब्रह्मलोकीं देखील माझी उपासमार होत आहे.

तेव्हां ब्रह्मदेव व म्हणाला—"तूं ज्या रानांत तपश्चर्या केलीस त्या रानांत एकहि प्राणी नव्हता. तूं तपश्चर्या करण्यांत इंतका

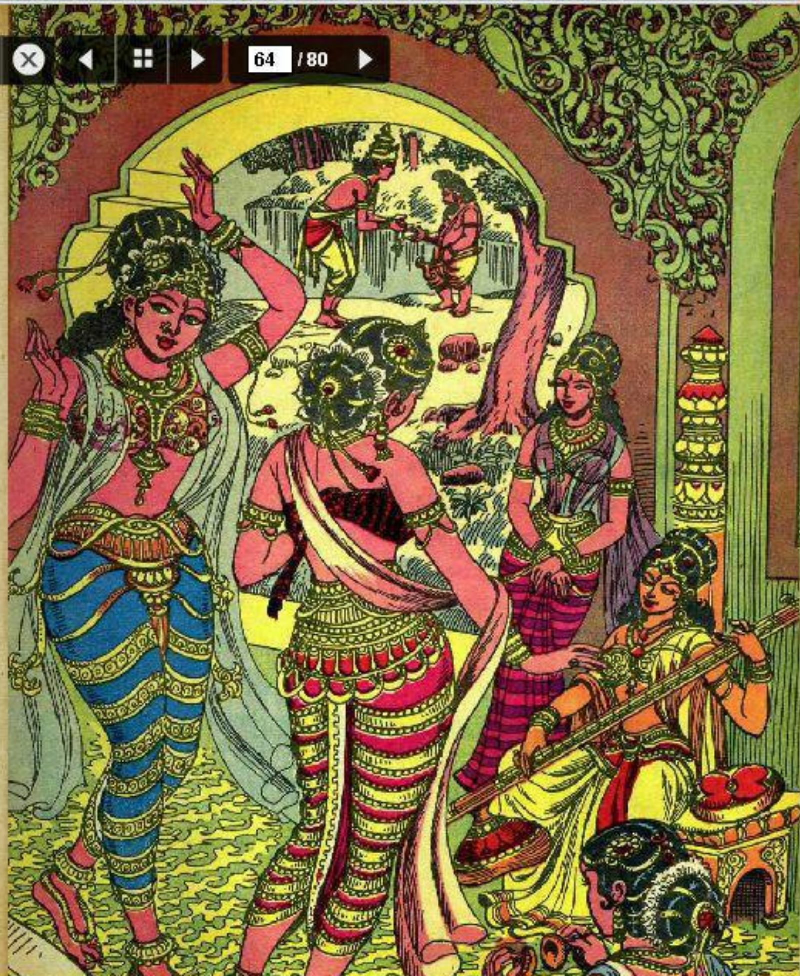
गुंग होऊन गेला होतास कीं आतिथ्यसत्कार तुझ्या हातून चुकून देखील कधीं घडला नाहीं. म्हणून तुझी भूक मिटत नाहीं व तहान भागत नाहीं. रानांत जें प्रेत दिसेल तें तूं खात जा. कांहीं दिवसांनीं अगस्त्य मुनि येतील व त्यांच्या कृपेनें तुझी भूक व तहान भागेल."

"मीच अगस्त्य आहें हें कळतांच तो दिव्य पुरुष मला नमस्कार करून म्हणाला—"मुनिवर! मला या कष्टांतून वांचवावें. प्रत्युपकार म्हणून मी हें आभूषण आपणांस देईन. याच्या सहाय्यानें आपणांस सुवर्ण, धन, वस्त्र आभूषण व आहार वगैरे पदार्थ मिळतील."

"मी तें आभूषण स्वीकारलें आणि प्रेत अदृश्य झालें. तो दिव्य पुरुष पण स्वर्गलोकीं निघून गेला."

ती कथा ऐकून रामानें अगस्त्य मुनींना विचारलें—"मुनिवरेण्य! श्वेतनें ज्या वनांत तपश्चर्या केली होती त्या वनांत पशुपक्षी कां नव्हते?"

तेव्हां अगस्त्य मुनींनीं ही कथा सांगितली—"त्रेतायुगांत चक्रवर्ति मनूचें राज्य होतें. त्यानें आपला मुलगा ईक्ष्वाकु

याचा राज्याभिषेक करवून व राजनीतीचा उपदेश करून ब्रह्मलोकीं प्रस्थान केलें. ईक्ष्वाकूला शंभर मुलगे होते. सर्वांत धाकट्या मुलाचें नांव दंड असें होतें. ईक्ष्वाकूनें त्याला शैवल प्रांताचें राज्य दिलें. दंडनें तेथें मधुमंत नांवाचें एक सुंदर नगर वसविलें आणि शुक्राचार्यांना आपला गुरू मानून राज्य करूं लागला.

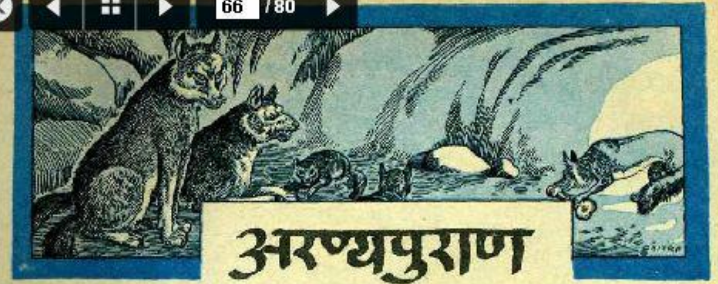
शुक्राचार्यांना अरजा नांवाची एक सुंदर मुलगी होती. एकदां दंड एकटा रानांत हिंडत असतां अरजा त्याच्या नजरेस पडली व तिच्याशीं विवाह करण्याची इच्छा त्यानें व्यक्त केली. तिनें ती शुक्राचार्यांची मुलगी असल्याचें सांगून जर कांहीं पापकर्म घडलें तर शुक्राचार्य शाप देतील असें सांगितलें. परंतु दंडनें तिचें कांहीं एक ऐकलें नाहीं व तिच्यावर बलात्कार केला.

दंड मधुमंतला परत गेला तेव्हां शुक्राचार्यांना त्याच्या त्या दुष्कृत्याची वार्ता कळली. तेव्हां त्यांनीं असा शाप दिला कीं मधुमंत नगरीवर धुळीची वृष्टि होईल व मधुमंत नगर व त्याच्या चारीबाजूचा सात योजन प्रदेश धुळीखालीं गडप होऊन जाईल. तो शाप ऐकून नगरांत राहणारे नागरिक ज्याला ज्याला शक्य झालें ते पळून गेले.

शुक्राचार्यांच्या शापाप्रमाणें सात दिवस धुळीची वृष्टि होत राहली व मधुमंत नगर बुडून गेलें.

अशातऱ्हेनें अगस्त्य मुनींच्या आश्रमांत अशाच जुन्या कथा ऐकत राम अनेक दिवस राहाला व त्यानंतर चांगला दिवस पाहून आणि मुनींच्या निरोप व आशीर्वाद घेऊन अयोध्येला परत आला.

अरण्यपुराण

सिओनीच्या डोंगराळ प्रदेशांतल्या एका गुहेंत एक लांडगा सकुटुंब रहात असे. त्याच्या कुटुंबांत त्याची बायको व चार लहान पिलें होती.

संध्याकाळची वेळ होती सात वाजण्याचा सुमार असेल. चंद्र गुहेंत डोकावत होता. लांडग्यानें एकदां चारी पाय ताठ करून अंगडाई घेतली व उठून उभा राहाला. शिकारी साठीं तो बाहेर निघाला. डोंगरावरून खालीं उतरून जाण्याच्या विचारांत तो होता. तेव्हां त्याला गुहेच्या दारावर सांवली दिसली. "आशीर्वाद लांडगेदादा! तुझ्या मुलांना मोठमोठे सुळे येवोत व धर्माची वृद्धि होवो!" कोल्ह्यानें आशिर्वाद दिला.

कोल्ह्याला पाहतांच लांडग्याच्या कपाळाला आंठ्या पडत. कारण चहाडी सांगण्याची त्याला फार वाईट संवय होती. स्वतः शिकार करायची नाहीं. दुसऱ्याच्या उष्ट्यावर जगणारा तो. तरी लांडग्याला कोल्ह्याची मनांतल्या मनांत थोडी भीति पण वाटे. कारण मधूनमधून त्याचें डोकें फिरे आणि वेड लागलेल्या कोल्ह्याची भीति वाघाला देखील वाटे. कारण वेड लागलेला कोल्हा चावला कीं जें मरण येई तें देखील भयंकरच होतें.

"पहा आंत येऊन पाहिजे तर, आज खायला आंत कांहीं नाहीं." लांडगा कोल्ह्याला म्हणाला.

"तुम्हांला पुरण्या इतके नसेल हो! पण आमचें पोट भरायला एक वाळकें हाड असलें तरी तें पुरे!" असें म्हणत कोल्हा गुहेंतल्या एका हाडाला लागलेलें

मांस तोडून खाऊं लागला आणि हाड चघळूं लागला मधून मधून बोलत होता— "काय पण छान आहे मांस! तुमचीं पिलें किती गोजिरवाणीं आहेत! मोठ-मोठे टपोर डोळे! अरे हो, विसरलोंच कीं....आहे ना माहीत आपले महाराज वाघोबाची त्यां स्वारी या बाजूला कांहीं दिवसांपासून आली आहे. मला ते म्हणाले, आपण याच प्रदेशांत पुढें शिकार करणार!"

वाघोबा वीस मैलावरच्या वेणगंगेच्या काठच्या रानांत रहात होते.

"हें नाहीं बरोबर! वर्दी दिल्या शिवाय वाघोबांनीं आपला शिकार करण्याचा प्रदेश बदलला तर कसें चालेल? आपल्या जंगलाच्या कायद्याविरुद्ध आहे. या पंचक्रोशींतल्या जनावरांची त्रेधा उडून जाईल. आणखी मला तर लांडगीणीच्या वतीनें सुद्धां गेले कांहीं दिवस शिकार करावी लागत आहे!" लांडगा म्हणाला.

लांडगीण म्हणाली—"लहानपणा पासूनच तो थोडा चक्रम आहे असें त्याची आई म्हणत असे. वेणगंगेच्या कांठीं त्यानें जसा धुमाकूळ माजविला तसाच येथेंहि माजविणार तो. तो इकडे आला कीं सुखाची झोप मिळणें कठीण आपल्याला."

इतक्यांत एका दरींतून वाघाची डरकाळी ऐकूं आली. लांडगा सकुटुंब दचकला. कोल्ह्यानें हळूच पाय काढला.

"काय पण मूर्ख आहे, अजून चांगला काळोख देखील पडला नाहीं. फुकट आहे गरजणें येथें. इकडच्या रानांतपण रानटी रेडे व हरणें मिळतील शिकारीला!" लांडगा म्हणाला.

"त्याला हरणाची किंवा रेड्याची शिकार नाहीं करायची!" लांडगीण म्हणाली.

"म्हणजे माणसाची शिकार? त्यापेक्षां मांसे व बेडूक मारून खावे त्यानें. कारण शूर जनावरें भित्र्या माणसाची शिकार नाहीं करीत. हें जंगलाच्या कायद्यविरुद्ध आहे. आणखी एक कारण आहे. माणसाची शिकार करायला जर वाघ निघाला तर मनुष्य हत्तीवर बसून बंदुकीनें त्या वाघाला ठार केल्याशिवाय रहात नाहींत. रानांत आग लावून ढोलकीं वाजवून ते वाघाला घेरून ठार करतात. त्यामुळें रान जळून जातें. वाघ जिवानिशी जातो व आपल्या-सारख्या लहान प्राण्यांना लपायला सुद्धां झाडें झुडपें मिळत नाहींत. आणि हें पहा, जो मनुष्याचें मांस खातो, तो प्राणी मग वाघ असो कीं आणखी कोणी, त्याचें अंग असें सुटतें कीं नंतर शिकार करण्यास अंगांत चपळता उरतच नाहीं. पण हें सर्व त्याला सांगून काय उपयोग?"

तिकडे वाघाचें गरजणें एकदम थांबलें आणि कण्हण्याचा आवाज ऐकूं येऊं लागला. "कां बरें असें झालें?" लांडगीणीनें विचारलें. लांडग्यानें बाहेर डोकावून पाहिलें. वाघोबा एका झुडपाआड जमिनीवर कण्हत लोळत होते.

"अगदीं डोकें फिरलें होतें स्वारीचें. लाकडी कोळसे करणारांनीं आग पेटविली त्यांत स्वारीचा पाय पडून भाजला." लांडगा म्हणाला.

तेवढ्यांत लांडगीण म्हणाली—"खबरदार! पुढें जाऊं नकोस! कोणीतरी डोंगरावरून उतरत आहे. लांडगा दबा धरून एकदम उडी मारायला टपून बसला होता. पण तो टुणदिशी उडी मारून जागच्या जागीं बसला. ओरडला—"अरे! हा तर मनुष्य! मनुष्याचें पिलूं!"

लांडगीण म्हणाली—"पहा, पहा तर, किती गोड व नाजुक आहे तो आणि किती

बहाद्दर! घेऊन ये त्याला. मी कधीं पाहिलें नव्हतें माणसाचें पिलूं!"

लांडगा अलगद उचलून घेऊन आला मुलाला. मुलगा मुळींच रडला नाहीं. कारण त्याला मुळीं लागलेंच नव्हतें. तें मूल लांडग्याच्या पिलांत हिंडूं खेळूं लागलें. त्यांच्या सारखेंच खाऊं पिऊं लागलें. पूर्वी कधीं लांडग्यांनीं मनुष्याच्या मुलाला पाळ-ल्याचें ऐकलें आहे का?" लांडगीणीनें विचारलें.

"ऐकलें होतें बुवा पूर्वी कधीं पाळलें होतें म्हणून. पण तें आपल्या जन्मापूर्वी!" लांडगा म्हणाला.

लांडगीण म्हणाली—"एक केस नाहीं त्याच्या अंगावर. त्याचें अंग मी हळूंच खाजवूं लागलें तर ओरबडल्यासारखें रक्त येईल. पण त्याला भीति म्हणून नाहीं.

गुहेच्या दारांत छान चांदणें पडलें होतें. तेथें वाघोबांचें डोकें व पुढले पाय दिसले. "मालक! महाराज! तो याच बिळांत गेला आहे!" एका लहान जनावराचा तो आवाज होता,—कोल्ह्याचा असावा.

"मनुष्याचें पिलूं, माझी शिकार! दे मला! त्याचे आईबाप गेले आहेत कोठें!" वाघोबाबाहेरून गुरगुरले. पाय भाजल्यानें एकतर त्याला राग आला होता. त्यांत तोंडांतली शिकार निसटली होती. परंतु लांडग्याच्या बिळांत शिरणें त्याला अशक्य होतें. तरी वाघ आपलें डोकें खुपसण्याचा यत्न करीत होता. पण फुकट!

"लांडगा स्वतंत्र असतो. तो आपल्या सरदाराव्यतिरिक्त दुसऱ्या कोणाचा हुकूम मानत नाहीं. माणसाचें पिलूं आमचें आहे!" लांडगा म्हणाला. (पुढे चालू)

५५. नेपालियनची समाधि

वॉटर्लूच्या लढाईंत पराभव झाल्यानंतर नेपालियनला सेंट हेलेना येथें कैद करून ठेवण्यांत आलें. तेथेंच त्याला मरण आलें. १८४० मध्यें त्याचा मृत देह पॅरीस येथें या समाधींत पुरण्यांत आला.

